

Een kasteel in de Dorpsstraat

Het Huis te Palenstein in Zegwaart

Een kasteel in de Dorpsstraat

Een kasteel in de Dorpsstraat

Het Huis te Palenstein in Zegwaart

Verantwoording

De tekst van deze uitgave is deels gebaseerd op de in 1993 door het Historisch Genootschap Oud Soetermeer uitgegeven publicatie "Het Huis te Palenstein in Zegwaard", historisch en archeologisch onderzoek naar een kasteel in het veen, onder redactie van Botine Koopmans, Bouke Tuinstra en Bart Westenbroek. Dit boek is uitverkocht en inmiddels zijn toch weer gegevens uit archieven en door nieuw bodemonderzoek opgedoken. De oude informatie is hier samengevat en gecombineerd met de nieuwe vondsten, om zo een overzicht te geven van de resultaten van een kwart eeuw onderzoek naar het Huis te Palenstein.

Samenstelling

Ronald Grootveld, Botine Koopmans, Agnes van Rheenen, Ron Tousain en Anneke Vollebregt-van Grol, gesteund door de leden van de Archeologische Werkgroep Zoetermeer

Redactie

Ronald Grootveld, Ton Vermeulen

Vormgeving

Bouke Tuinstra

Druk

Ridderprint Offsetdrukkerij BV, Ridderkerk

Uitgave

Gemeente Zoetermeer, MBW, Bureau Monumentenzorg
Historisch Genootschap Oud Soetermeer

© 2004 Historisch Genootschap Oud Soetermeer

Alles uit deze uitgave mag worden gekopieerd en/of openbaar gemaakt, mits met voorafgaande toestemming van de uitgever en bronvermelding.

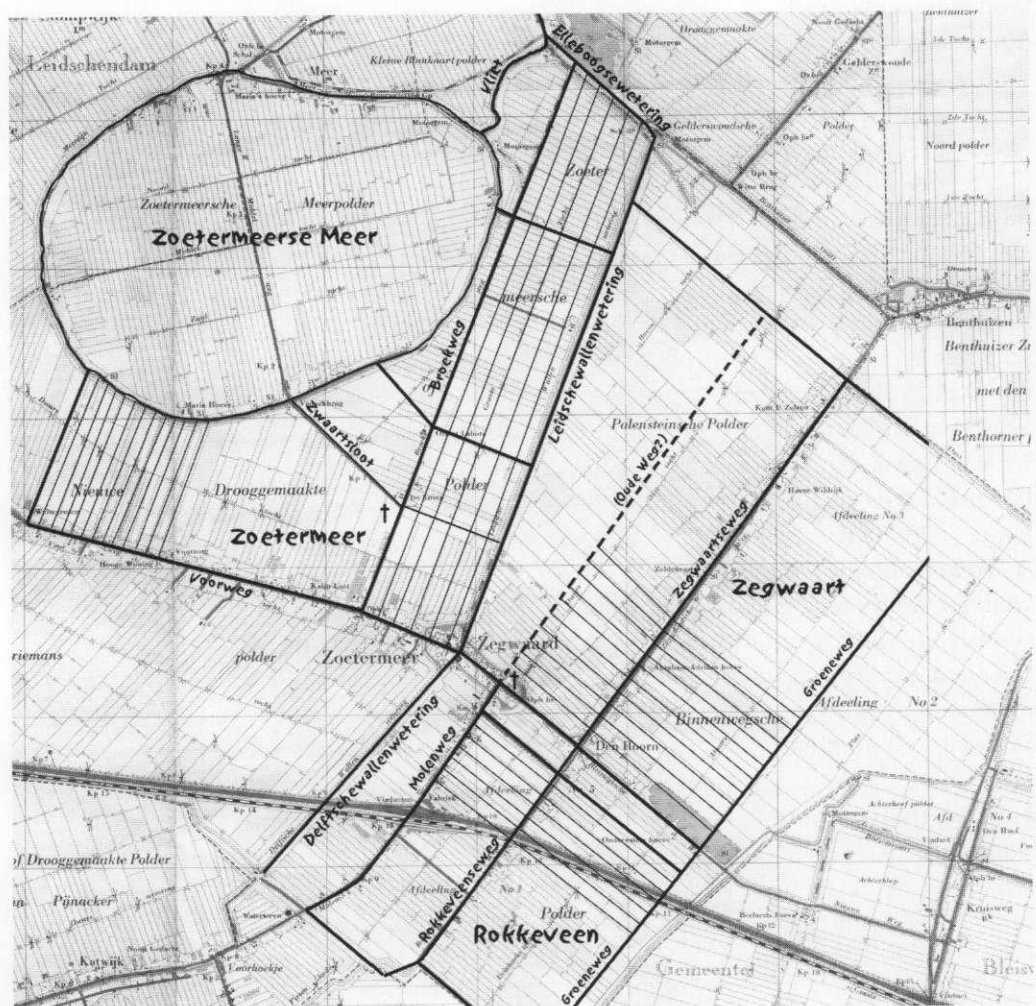
www.oudsoetermeer.nl

Een kasteel in de Dorpsstraat: Het Huis te Palenstein in Zegwaard / Ronald Grootveld e.a. (samenst.). - ill. - Zoetermeer: gemeente Zoetermeer / Historisch Genootschap Oud Soetermeer, 2004. - met lit.opg.

Inhoud

De ambachtsheren	7
Het begin van Zoetermeer-Zegwaard	7
Het leenstelsel	8
De eerste ambachtsheren	8
De familie Van Egmond	10
De familie Van Zwieten	13
Van Alkemade en De Bourgoigne	14
Opeenvolgende heren en dames (1643-1750)	19
De familie Osy	19
Wonen in een kasteel	23
Afbeeldingen	23
De omgeving	25
Het dagelijks leven	26
Hoe moeten wij ons het leven op Palenstein nu voorstellen?	26
Burgerbewoners	29
Het complex Palenstein met de boomgaard in de 16e eeuw	29
Een kerk op de voorhof	30
Nieuwbouw op de voorhof	31
Schouten	33
De Hoftuin en boomgaard	34
Gouden reaal	34
2/3 deel van de Hoftuin	36
1/3 deel van de Hoftuin	37
De archeologische vondsten	43
Vondsten uit de ophogingslaag ten behoeve van de bouw 1325-1375	45
Vondsten uit de tijd van de bewoning van de hofstede 1375-1600	47
Vondsten uit de gracht t/m 1500	48
Grachtvondsten uit de periode 1500-1775	49
Echte kasteelvondsten.	50
Bronnen en literatuur	51
Noten	53

De ontginningsfasen van het gebied Zoetermeer-Zegwaart weergegeven op een plattegrond uit 1950 (Topografische Dienst Emmen).

De ambachtsheren

Het begin van Zoetermeer-Zegwaard

Zoetermeer ontstond in of al voor de tiende eeuw als een nederzetting van akkerbouwers en vissers midden in het grote Hollands-Utrechts moerasgebied dat werd aangeduid als “die wildernisse”. De vroegste nederzetting bevond zich naar alle waarschijnlijkheid in het Lange land, de smalle strook grond tussen de Leidsewallenwetering (Aziëweg) en de Broekweg (-zijde en -kade). In de elfde en twaalfde eeuw versnelde de ontginning van de wildernis. De Zoetermeerse ontginning werd naar het westen uitgebreid. De verlengde zuidgrens van het Lange land, de huidige Voorweg, vormde de basis voor deze tweede ontginningsfase.

In het zuidoosten van de huidige gemeente werd – waarschijnlijk onder leiding van ene Rutger – een nieuw stuk wildernis ontgonnen: Rutkenvene, het latere Rokkeveen. De percelen liepen vanaf de mogelijk reeds bestaande Molenweg, de huidige Stationsstraat, ongeveer 650 meter naar het oosten, met ongeveer halverwege de Rokkeveense weg. Aan de Molenweg stond al in de 14e eeuw een korenmolen.

In het verlengde van de Rokkeveense weg ontstond een derde ontginning: Zegwaard. De naam Zegwaard duidt op een laaggelegen stuk land, een waard, begroeid met Zegge, een moerasplant. De boerderijen van deze ontginningen stonden vermoedelijk langs de Rokkeveense en de Zegwaardseweg. De ontginners stichtten een kapel op enige afstand van de bebouwing op de grens tussen Rokkeveen en Zegwaard (de huidige Dorpsstraat) bij de kruising met de Molenweg (Stationsstraat).

De eerste boeren waren nog vrijwel helemaal zelfvoorzienend, als pioniers in een uitgestrekte wildernis waren zij immers op zichzelf aangewezen. Door de toenemende bevolking werd het echter voordelig om zich — naast het boerenbedrijf — te specialiseren in bepaalde ambachten. Zo ontstond er langzaamaan een middenstand van bakkers, smeden en andere ambachtslieden. Deze ambachtslieden vestigden zich bij voorkeur in het zwaartepunt van de bewoning, het liefst bij een kruispunt van wegen. In Zoetermeer was een voor de hand liggende plaats het “drielandpunt” tussen Rokkeveen, Zegwaard en Zoetermeer en op het kruispunt van de Voorweg en de Delftsc- en Leidsewallenwetering, midden in de huidige Dorpsstraat.

In de Zoetermeerse ontginning lopen de kavels overwegend in noord-zuid richting (loodrecht op de Voorweg); in de Zegwaardse ongeveer oost-west (loodrecht op de Zegwaardseweg). Aan de Zoetermeerse kant van de Dorpsstraat kon de bebouwing zich eenvoudig verplaatsen uit het Lange Land naar de Voorweg / Dorpsstraat. Hier stond de bebouwing op de originele brede kavels. Deze kavels zijn in de loop van de tijd opgesplitst.

Aan de Zegwaardse kant werd een kavel van de Zegwaardseweg tot aan de wallenwetering opgeofferd voor de Dorpsstraat en in smalle percelen verdeeld. Waarschijnlijk werd deze

kavel eerst nog een flink stuk opgehoogd om wateroverlast tegen te gaan — bij opgravingen in de Dorpsstraat zijn sporen teruggevonden van een ophoging vóór de 14e eeuw. Nog steeds is te zien dat de percelen aan de Zegwaartse kant van de Dorpsstraat over het algemeen smaller zijn dan die aan de Zoetermeerse kant. Op de hoek van de Dorpsstraat en de Delftewallenwetering verrees de nieuwe gezamenlijke parochiekerk, op de plaats van de huidige Oude Kerk.

Het leenstelsel

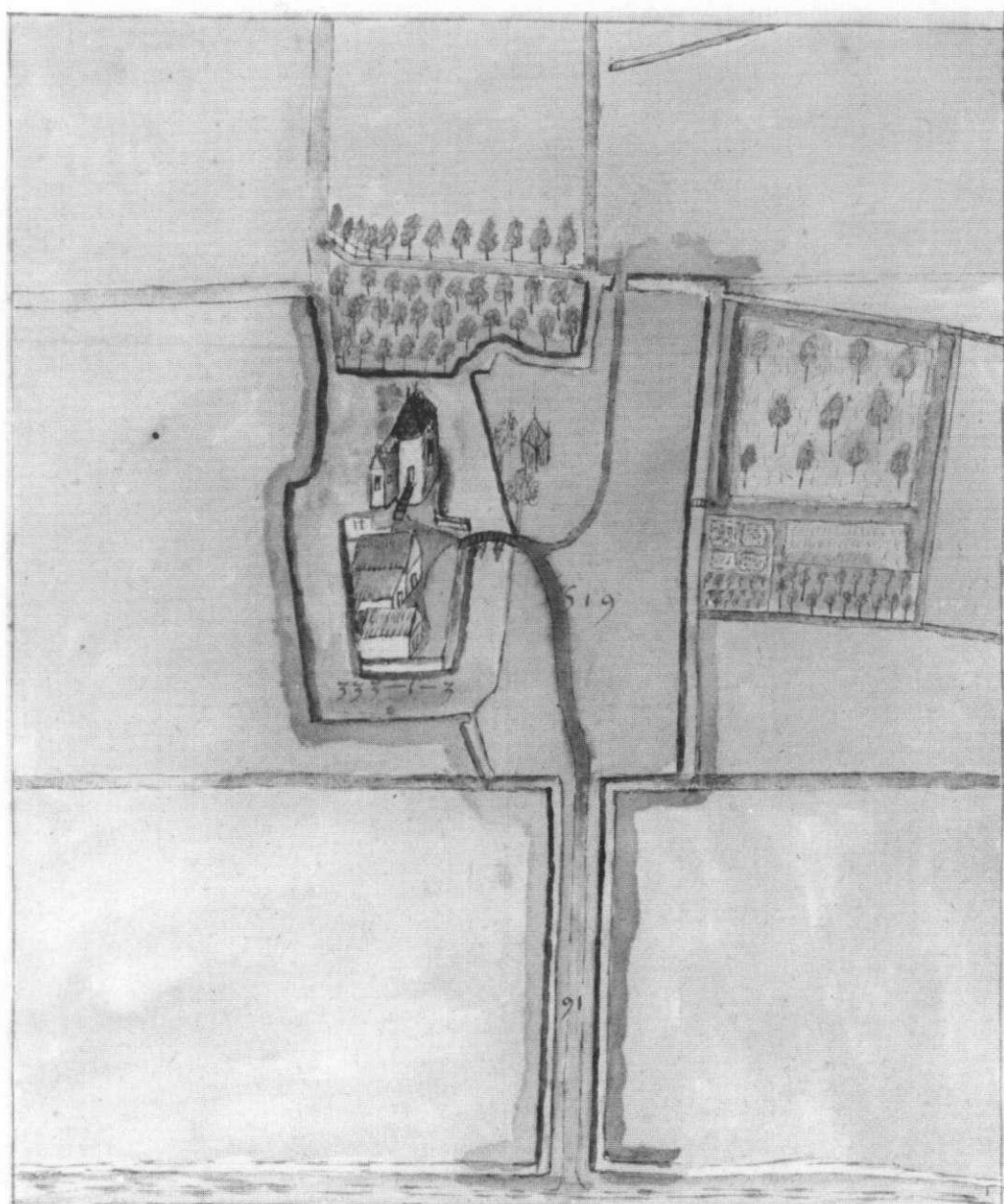
De eerste ontginners vielen nog rechtstreeks onder het gezag van de graaf van Holland. Toen echter steeds meer stukken land werden uitgegeven, was het voor de graaf praktisch onmogelijk om nog zelf het bestuur te regelen. Het huidige Zuid-Holland werd grofweg verdeeld in baljuwschappen, en binnen die baljuwschappen lagen zogenaamde ambachten, te vergelijken met de huidige gemeenten. Aan het hoofd van zo'n ambacht stond een schout, die zowel het bestuur als de rechtspraak regelde. Nog later ging de graaf er toe over de benoeming van de schout per ambacht in gebruik te geven aan vertrouwelingen uit zijn omgeving of aan lieden die hij aan zich wilde binden. Dit zogenaamde leenstelsel heeft het tot in de 18e eeuw uitgehouden. Het kwam ongeveer hier op neer dat de leenheer (de graaf) een stuk grond of een recht in leen gaf aan een leenman, meestal een edelman. De leenman kon hier dan vrij over beschikken, mits hij de graaf trouw zwoer en hem op verzoek met raad en daad zou bijstaan. De leenman gaf de leenheer bij de belening een symbolisch geschenk, het zogenaamde heergewaad. Na overlijden van de leenheer "verstierf" het leengoed in principe op de graaf, die er weer over kon beschikken. Wel was vaak tevoren bepaald wat er met het leengoed zou gebeuren na overlijden van de leenman. Zogenaamde rechte lenen bijvoorbeeld gingen over naar de oudste zoon van de leenman en als er geen zoon was, terug naar de graaf. Meestal bestond dan wel de mogelijkheid voor andere erfgenamen om het leen terug te "kopen", oftewel: tegen een forse vergoeding werden ze alsnog beleend. Gunstiger voor de leenmannen waren onversterfelijke erfenen, die konden overgaan naar alle nakomelingen.

Het gebeurde ook wel dat een edelman zijn eigen goederen opdroeg aan de graaf, om ze vervolgens in leen terug te krijgen. Hiermee stemde de edelman de graaf gunstig en verzekerde hij zich van de bescherming door de graaf.

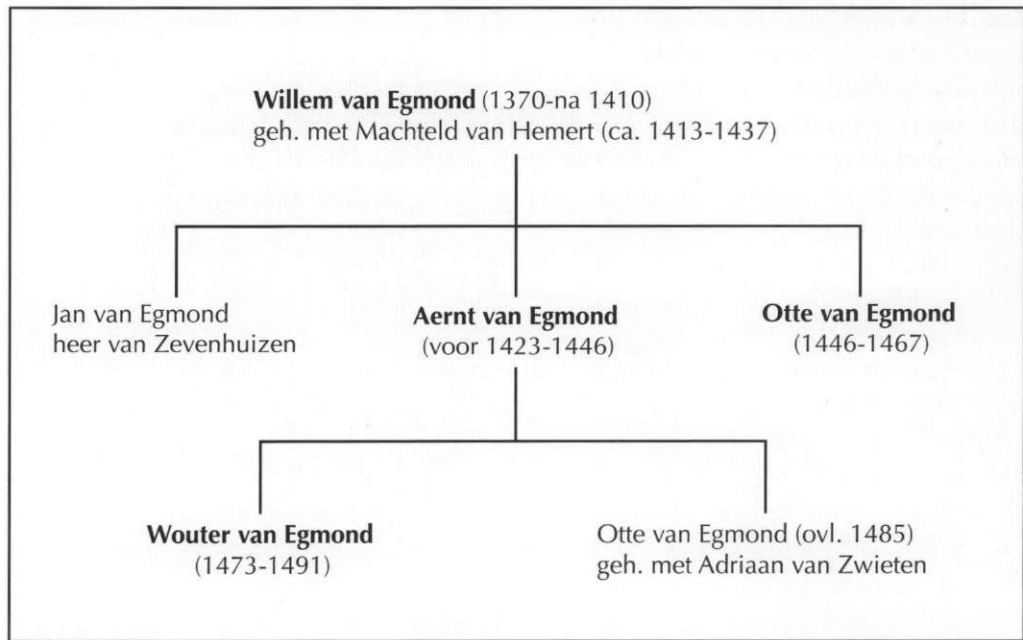
De eerste ambachtsheren

Mogelijk heeft de graaf van Holland het ambacht Zoetermeer al voor 1300 in leen uitgegeven aan de heer van Brederode, hoewel dat pas vanaf 1367 kan worden aangetoond. De korentienden van Zoetermeer (10% van het ge oogste koren) hield de heer van Wassenaar al in 1270 in leen van de graaf. Hoewel Zoetermeer, Zegwaart en Rokkeveen één kerkelijke parochie vormden, is er omstreeks 1281 toch al sprake van een afzonderlijk ambacht Zegwaart. Florens van den Doortoghe, een jongere broer van heer Willem van Brederode, hield dat toen in leen van de graaf. Als leenman van een ambacht noemde hij zich ambachtshere. Zegwaart blijkt in 1306 een recht leen te zijn. Daarom is Florens waarschijnlijk de eerste ambachtshere geweest; hij was immers niet de oudste zoon en kon het dus alleen rechtstreeks uit handen van de graaf ontvangen. Zelf werd hij wel opgevolgd door een oudste zoon, ridder Dirk van den Doortoghe, maar die had weer alleen een dochter. Zo gebeurde het dat Zegwaart terugviel aan de graaf en Beatrijs van den Doortoghe pas na betaling van 450 pond, een fors bedrag in die tijd, kon worden beleend met Zegwaart en

daarbij Zevenhuizen. Het ambacht Zevenhuizen was ook al van haar grootvader geweest. Beatrijs trouwde met de machtige heer Wouter II van Egmond en hun zoon Jan zou na zijn moeder van 1323 tot 1369 ambachtsheer van Zegwaart en Zevenhuizen zijn. Na het overlijden van heer Jan van Egmond vielen zijn goederen toe aan zijn oudste zoon Aernt van Egmond. Deze deelde de erfenis met zijn broer Willem en beleende hem onder andere met de ambachten Zegwaart en Zevenhuizen. Zelf bleef hij resideren op het slot in Egmond.

Het Huis Dever in Lisse is qua opzet vergelijkbaar met het huis te Palenstein: een versterkte woning, hofstede en boomgaard.

De familie Van Egmond

Ridder Willem van Egmond was degene die bij een waarschijnlijk al bestaande boerenhofstede een versterkte woning liet bouwen. In 1398 wordt dit huis voor het eerst Palenstein genoemd. Het komt dan voor in een beleningsakte, waarbij ridder Willem als heer van Palenstein de helft van een windmolen in Leiden in leen uitgeeft aan de Zegwaartse schout. Bij de bepalingen over de erfopvolging van het leengoed staat vermeld dat het leen telkens moet worden beleend "in den ambocht van de Segwaert voir mijnre porten tot Palensteyn ende verheerwaarden mit enen snoec of mit twee stoep Rijnsch wijns". Elke volgende leenman moest dus zijn trouw aan de leenheer bewijzen door voor de poorten van Palenstein in het ambacht Zegwaart een snoek of 5 liter Rijnwijn over te dragen. De bij het archeologisch onderzoek aangetroffen ophogingslagen en het formaat van de bakstenen van Palenstein wijzen ook op een datering tussen 1375-1400. In 1405 wordt Palenstein beschreven als een huis en hofstede, met een singel en een boomgaard. Het huis zal omgracht zijn geweest, de boomgaard lag ten oosten daarvan en de hofstede aan de westkant. De hofstede was het boerenbedrijf, dat de bewoners van Palenstein van

voedsel en drank voorzag. Het enorme terrein (het strekte zich uit over de huidige huisnummers 86 t/m 116) met de gebouwen en een muur langs de Dorpsstraat moet een grote indruk hebben gemaakt op de inwoners van Zegwaart. Het omgrachte huis was waarschijnlijk niet erg verdedigbaar maar onderstreepte wel de sociale status van de adellijke bewoners.

Al direct in 1371 kreeg heer Willem te maken met een rechtszaak in zijn nieuwe ambacht: de vrouw van Dirck Mattensoen, "die haren man mitten spinrocken

Ridder Willem van Egmond bekrachtigde met dit zegel de regeling van de waterstaat voor de inwoners van Zegwaart in 1373.

dootsloech” werd veroordeeld tot een zware boete, te betalen aan de baljuw van Rijnland. Twee jaar later zette hij zich actief in voor de belangen van de inwoners van Zegwaart. Namens hen bezegelt hij in dat jaar een akte waarin de dorpelingen beloven de Zegwaartseweg als kade te zullen onderhouden, in ruil voor de gunst dat ze hun water voortaan via Schieland mogen lozen. Turfsteken mocht toen nog niet. Die vergunning kreeg heer Willem pas in 1396 voor zijn inwoners. Dat was de start van een eeuwenlange afgraving van bijna alle grond in Zegwaart, die ontelbare tonnen turf in de haarden heeft doen verdwijnen.

Het zegel van heer Wouter van Egmond, met het wapen van de familie. Omdat hij zich geen heer van Egmond mocht noemen (dat was zijn broer), bevat zijn wapen bovenaan een zogenaamde barensteel.

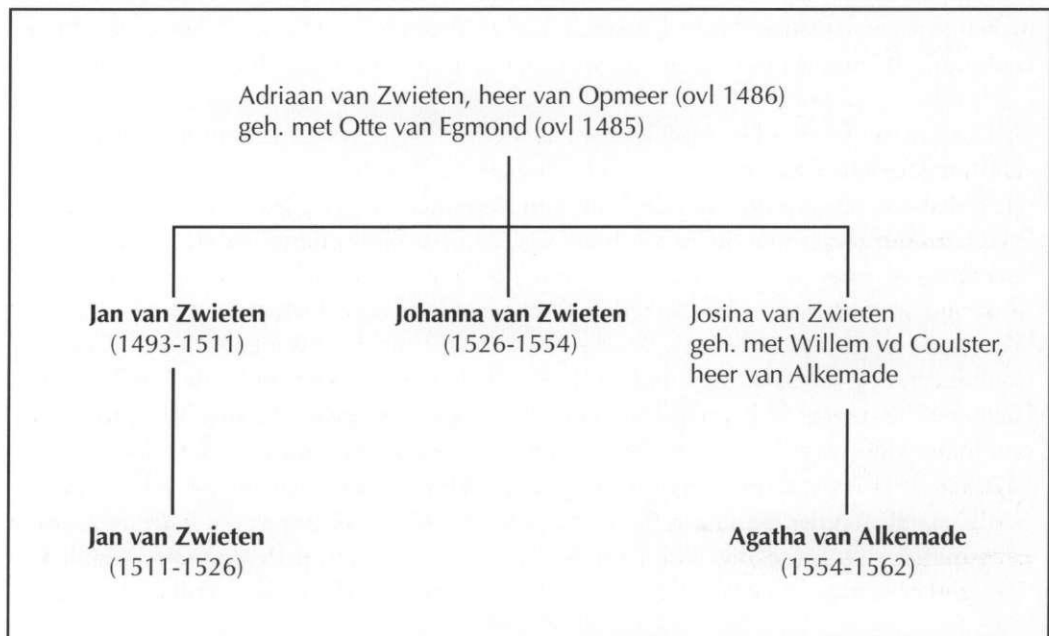
Willem van Egmond bewoonde Palenstein met zijn vrouw Machteld van Hemert, hun zoons Jan en Aernt en hun dochter Otte. Hij overleed even voor 1423. Zijn weduwe bleef tot haar overlijden in 1437 mogelijk op Palenstein wonen en ook Jan en Aernt vertoefden hier regelmatig. Jan werd ambachtsheer van Zevenhuizen, Aernt van Zegwaart. Tussen 1424 en 1429 had heer Aernt zelfs recht op 20 Wilhelmusschilden per jaar uit de inkosten van het ambacht Zoetermeer, ter aflossing van een schuld van 100 schilden, vanwege een door hem aan de graaf van Holland verkochte hengst. Zijn broer Jan werd in 1426 benoemd tot schout van Delft maar een half jaar later vermoord. Aernt volgde hem daar op en in 1445 klom hij zelfs op tot baljuw van Schieland. Helaas overleed hij een half jaar later en zijn zus Otte werd ambachtswrouwe van Zegwaart. Evenals haar broer en vader hield zij zich actief bezig met de turfwinning in het ambacht. In 1447 kreeg zij van de hoogheemraden van Schieland vergunning om turf te laten steken omdat zij “hoeren eerbaren staet op haer goede nyet en mochte houden, sij en moste haer profijt ende oirbaer doen mitten venen”. Jonkvrouw Otte had in de vergunningsaanvraag blijkbaar aangegeven dat ze haar staat of levensstijl niet kon ophouden als ze geen winst mocht maken met het vervenen. Naast Palenstein bezat zij tussen 1451 en 1462 het kasteel Blankenburg in Beuningen in Gelderland, waar ze waarschijnlijk ook verbleven zal hebben.

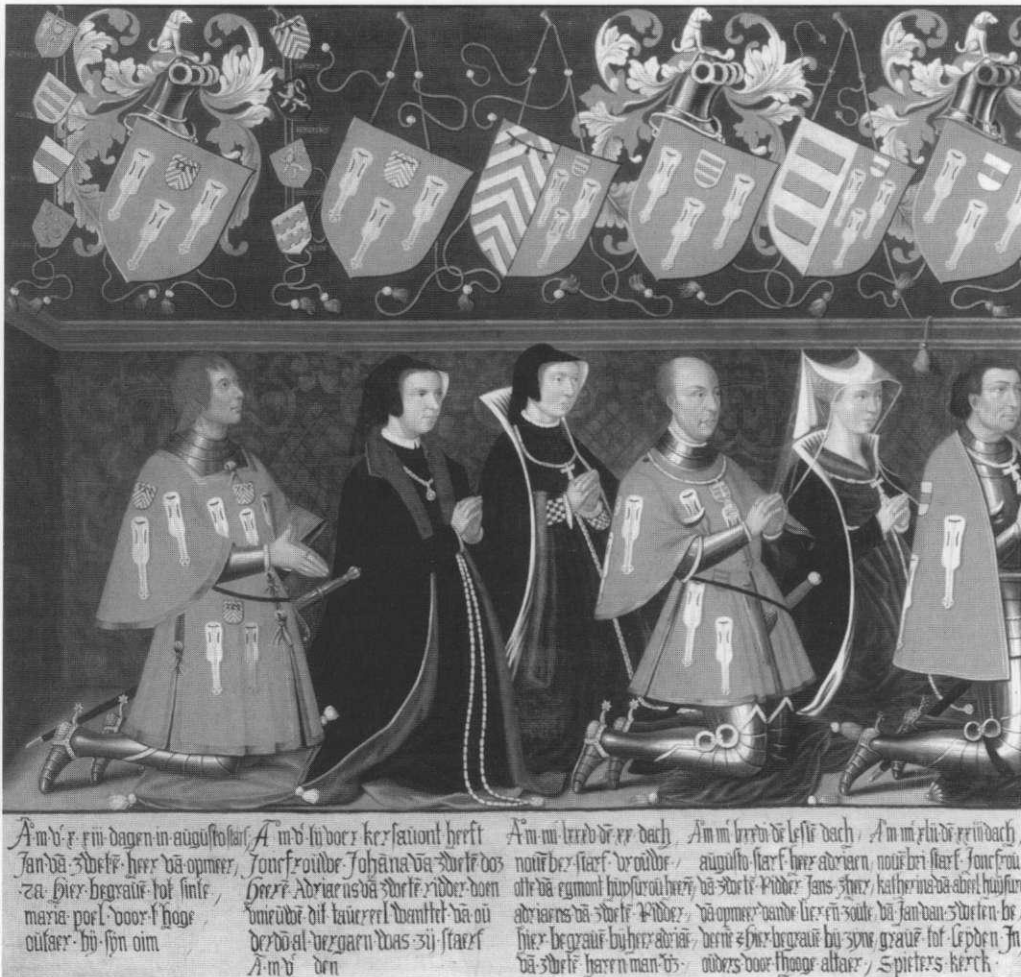
Nadat Otte van Egmond in 1468 kinderloos was overleden, volgde haar neef Willem II, de zoon van haar broer Jan, haar op als ambachtsheer. Willem II was al in 1426 zijn vader opgevolgd als ambachtsheer van het buurdorp Zevenhuizen en erfde in 1437 het kasteeltje Palenstein van zijn grootmoeder Machteld van Hemert. Waarschijnlijk was hij de opdrachtgever voor de uitbouw van het versterkte huis Palenstein naar achteren toe. Hij trouwde met Johanna van Heemskerk en kreeg met haar twee dochters, Otte en Woudrina, en een zoon, Wouter. Willem II (overleden in 1473) was een volle neef van de machtige heer Willem van Egmond en IJsselstein en diens broer Arnold, de hertog van Gelre. Hij bewoog zich dan ook zeker in de hoogste kringen. Zijn dochter Woudrina werd non in het klooster te Rijnsburg, alleen bestemd voor adellijke dames. Otte trouwde rond 1470 met Adriaan van Zwieten, een zoon van de schout van Leiden en later zelf baljuw van Rijnland. Wouter tenslotte volgde zijn vader in 1473 in Zegwaart op en trouwde in 1485 met de rijke erfdochter Josine van Schagen. Het jaar daarop vierde Wouter dubbel feest: zijn achterneef heer Jan III van Egmond, bijgenaamd Manke Jan, stadhouder van

Holland, werd door de keizer tot graaf verheven en zijn zwager Adriaan van Zwieten kreeg de ridderslag.

Het mag duidelijk zijn dat Wouter van Egmond vele andere belangen had na te lopen, naast zijn Zegwaartse beslommeringen. Toch werd Zegwaart onder zijn bewind nog eenmaal direct betrokken bij de landspolitiek! In de nadagen van de Hoekse en Kabeljauwse twisten maakte een groep edelen onder leiding van jonker Frans van Brederode het land onveilig. Tussen 1488 en 1490 waren er 30 dagen lang zes man gelegerd in het Huis Palenstein op bevel van de stad Leiden, die stadhouder Jan van Egmond steunde bij de bevrijding van het bezette Rotterdam. We weten dit omdat het ambacht Zegwaart later de kosten declareerde: vier stuivers per man per dag. Ook waren Zegwaartse boeren ingeschakeld om een versterking bij Hilleegersberg te bouwen, de dijken door te steken en de Rotte af te dammen.

In 1488 schreef heer Wouter namens de inwoners van Zegwaart een brief aan de hoogheemraden van Rijnland, met het verzoek een keur vast te stellen voor een wetering in Zegwaart. Deze keur moest de onderhoudsverplichtingen regelen. De wetering was onder andere nodig om mest te vervoeren om het "sobere" Zegwaartse land te verbeteren, ten profijte van allen. Enkele onderdanen waren hiertegen, omdat ze bang waren voor hogere onderhoudskosten. Heer Wouter noemde dat echter een "crancke reden" en verzocht zijn "lieve geminde vrienden" van Rijnland alsnog om een keur. In diezelfde tijd sloot heer Wouter een overeenkomst met de heer van Benthuizen om van de Hildam, op de grens van Benthuizen en Zegwaart, een sluis te maken, waar ze samen tol gingen heffen. Hierdoor kreeg de stad Rotterdam een rechtstreekse verbinding met de Oude Rijn. Dit zinde echter het stadsbestuur van Gouda niet, dat hierdoor tolinkomsten misliep. In 1492 kwamen 400 man met sleeën over het ijs naar Benthuizen om de sluis te verwoesten en even later namen ze gelijk de overtoeren bij Leidschendam en Woerden in hun sloopwoede mee. Natuurlijk volgde er een proces, waarbij de heren van Zegwaart en Benthuizen uiteindelijk bakzeil haalden. In 1504 besloot het Hof van Holland in het voordeel van Gouda. Aan de Hildam mocht slechts een overtoom voor kleine schepen in stand worden gehouden, alleen bedoeld voor vervoer van voedsel, drank, turf en brandhout, voor zover de plaatselijke bevolking dat "tot heuren nooddrufften" had.

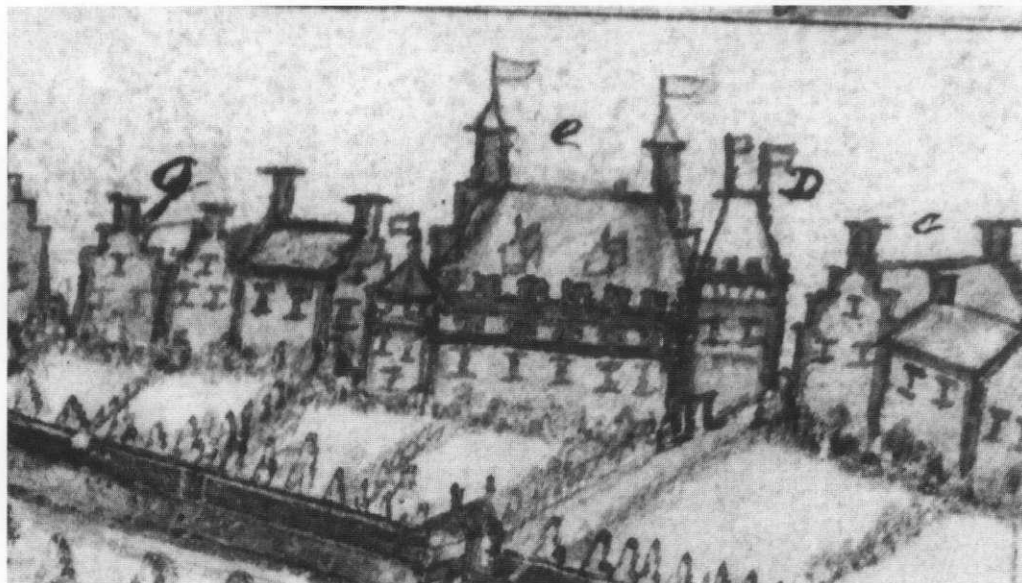

Ambachtsvrouw Johanna van Zwieten liet in 1553 een zogenaamde memorietafel maken ter nagedachtenis aan haar familieleden. Zij is hier zelf als tweede van links afgebeeld. Naast haar knielt haar broer Jan, schout van Leiden en ambachtsheer van 1493-1510 en rechts haar tante Otte van Egmond, dochter van heer Wouter, en haar man Adriaan van Zwieten. Daarnaast andere familieleden. De wapens van de families Van Zwieten (drie violen) en Van Egmond (kepers) zijn in verschillende varianten boven hun hoofden afgebeeld (Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden).

De familie Van Zwieten

Heer Wouter maakte dit niet meer mee. Hij overleed vlak voor het sluiten van het contract met de heer van Benthuizen. Zijn dochter Johanna volgde hem in Zegwaart en Zevenhuizen op, maar overleed al in 1493. Met haar stierf de "Zegwaartse" tak van de Van Egmonds uit. Haar nalatenschap ging naar de nakomelingen van haar tante Otte van Egmond, getrouwd met Adriaan van Zwieten, de in 1485 overleden zuster van haar vader. Achtereenvolgens waren toen ambachtsheer van Zegwaart en eigenaar van Palenstein: Jan I van Zwieten, Ottes zoon, schout van Leiden (1493-1510), diens zoon Jan II van Zwieten (1510-1526) en de tante van Jan II, Johanna van Zwieten (1526-1554). Vrouwe Johanna was dankzij gunstige erfenissen een zeer vermogende dame. Zij had leengoederen en eigendommen in heel Noord- en Zuid-Holland en breidde die nog uit door aankoop. Zij bleef ongehuwd en benoemde haar nichtje Agatha van Alkemade, dochter van haar

Het huis van ambachtswrouwe Agatha van Alkemade en haar man schout Jan van Culemborg aan het Janskerkhof in Utrecht.

jongste zuster Josine van Zwieten, tot erfgename. De familie Van Zwieten bezat een groot huis aan het Rapenburg in Leiden, wat hun hoofdresidentie zal zijn geweest. Het Huis te Palenstein zal in die tijd verhuurd zijn geweest aan anderen. Over de toestand van de versterkte woning en de bijbehorende hofstede in die tijd is niets bekend. Aangenomen mag echter worden dat het binnen het goederenbezit van de Van Zwietens een ondergeschikte rol heeft gespeeld en dat er dus niet al te veel zorg meer aan besteed zal zijn.

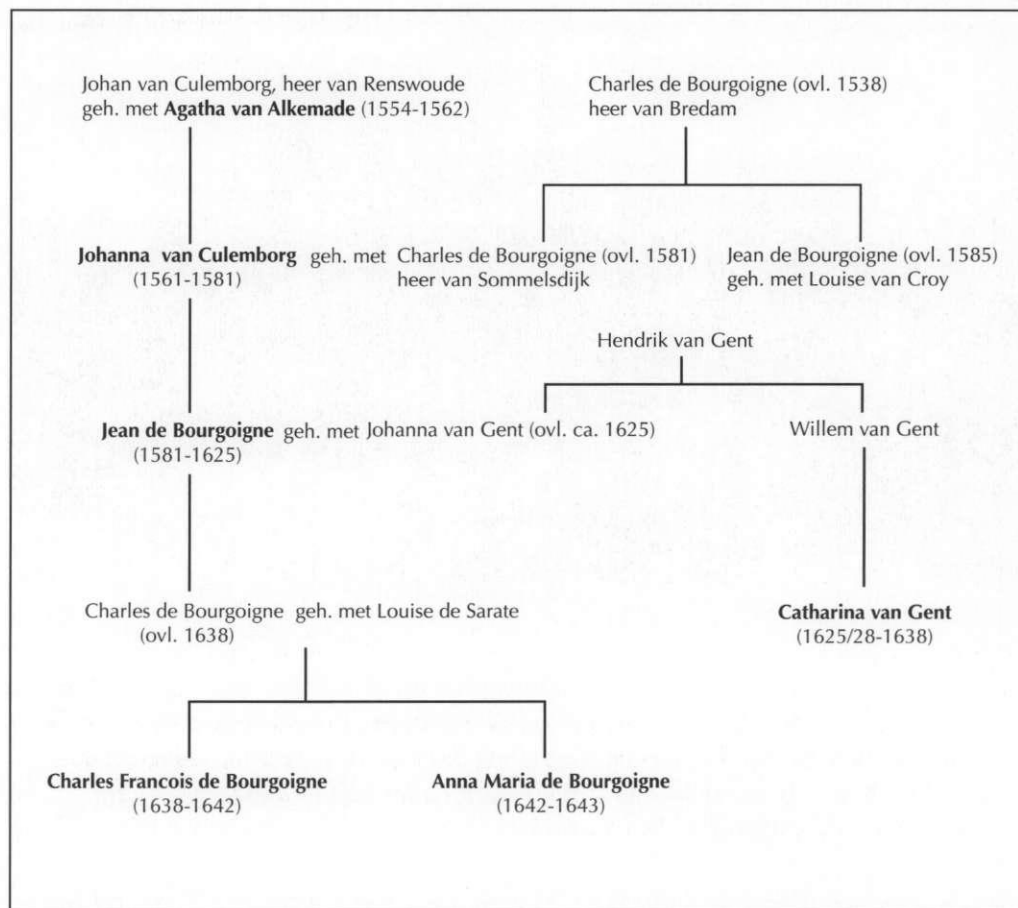
Van Alkemade en De Bourgoigne

De nieuwe ambachtswrouwe Agatha van Alkemade was nog vermogender dan haar suikertante Johanna van Zwieten. Als vrouw van de schout van Utrecht, Jan van Culemborg, mocht ze zich vrouwe van Renswoude en de Vuurse noemen. Van haar vader erfde ze Alkemade en Oud Poelgeest en van haar tante onder andere Opmeer, De Lier, Zouteveen,

Zoeterwoude, Stompwijk, Zegwaart en Zevenhuizen. Ze hield het huis aan het Rapenburg in Leiden aan maar zal het grootste gedeelte van haar tijd hebben doorgebracht in Utrecht of in haar huizen in Warmond en Oegstgeest. In Leiden stichtte ze het zogenaamde Bethaniënhofje. 'Het goed Palenstein werd in 1557 als volgt beschreven: een huis, erf en boomgaard, dat verhuurd was geweest aan de schout van Zegwaart, twee "cameren" (kleine huisjes), een erfje en een "quaet huystgen genaemt Palasteyn", eveneens

Het zegel dat de Haagse apotheker Pieter Jansz Palesteyn rond 1620 gebruikte. Het wapen met de drie zuilen is identiek aan dat van Jan van Culemborg.

gepacht door de schout. We zouden ons een groot huis op het terrein van de hofstede kunnen voorstellen, met daarbij twee kleine huisjes. Daarnaast de deels ruineuze resten van de versterkte woning, die jaarlijks nog 7 pond aan erfpacht opbrachten (het grote huis bracht 18 pond per jaar op).

In haar testament van 1562 verdeelde vrouwe Agatha haar goederen over haar vier dochters en nog voor haar overlijden droeg ze al enkele heerlijkheden over. Zo kwamen Zegwaart, Zevenhuizen, Palenstein en De Vuurse in 1562 in het bezit van haar tweede dochter Johanna van Culemborg, die enkele jaren daarvoor was getrouwd met Charles de Bourgoigne, heer van Sommelsdijk, Sint Annaland enz Vanaf die tijd is een toenemende bemoeienis van de familie met Zegwaart waar te nemen en mogen we er van uitgaan dat een of meer gebouwen binnen het complex Palenstein ook af en toe door hen gebruikt zijn geweest. Zo liet Charles de Bourgoigne in 1566 allen die in Zegwaart hun benoeming aan de ambachtswrouwe hadden te danken (de schout, de schepenen, de kerkmeesters enz) opnieuw een eed van trouw aan hem afleggen.

In 1568 werd de graaf van Egmond in Brussel onthoofd wegens ontrouw aan de Spaanse koning. Zijn goederen werden verbeurd verklaard, dus ook het ambacht Zegwaart, dat de Egmonds al die eeuwen officieel in leen hadden gehouden van de graaf van Holland maar telkens in achterleen hadden uitgegeven. Bij Zegwaart hoorde Palenstein: "t huys Palesteyn 'twelck over lange jaeren vervallen es, mitten cingel, twee huyskens ende 2 cameran opten cingel ende opten nederhoff staende". Daarnaast had Maerten Jansz Timmerman een stuk grond in leen van de vrouwe van Palenstein genaamd de

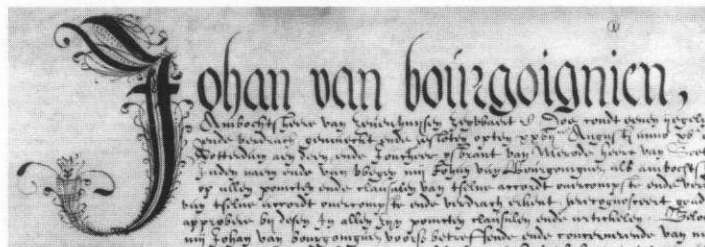
In 1584 liep Jean de Bourgoigne, heer van Fromont, mee in de lijkstoet van prins Willem de Zwijger. Zijn neefse Jean, ambachtsheer van Zegwaart, zou een jaar later de heerlijkheid Fromont van hem erven (Gemeentearchief Delft).

Hoffboomgaard of Hofftuyn. We zouden ons als volgt kunnen voorstellen: de vervallen versterkte woning, omgeven door een singel, met links daarvan twee huisjes en twee kamers. Rechts van de singel bevond zich de Hoffboomgaard of Hoffthuyt, waarin inmiddels het huis van Maerten Jansz stond.

Charles de Bourgoigne en Johanna van Culemborg woonden in de omgeving van Leiden en Johanna's halfbroer, een onwettige zoon van haar vader, was baljuw van Rijnland. Deze Willem van Palenstein (!) woonde in Leiden en moet zich nogal eens hebben ingespannen voor het ambacht Zegwaart want in 1572 wordt aan hem 11 pond betaald "voor zijn getrouwe dienst de gemeente van Zegwaart gedaan". Willem van Palenstein zal omstreeks 1530/1535 zijn geboren en trouwde in 1557 met Maria Huibrechts Sloot. Van 1557 tot 1574 was hij baljuw en voor 1576 is hij overleden. Hoe hij aan de naam Van Palenstein komt, blijft gissen. Bij zijn huwelijk noemt hij zich al zo. De vrouw van zijn vader was toen net een paar jaar eigenaresse van Palenstein. De verhoudingen binnen de familie blijven onduidelijk. Wel huurde Willem van Palenstein omstreeks die tijd het huis van Agatha van Alkemade, de vrouw van zijn vader, aan het Rapenburg. Of Willem nakomelingen heeft gehad, is nog niet bekend. Wel wordt in 1587 ene Pieter Jansz Palesteyn, apotheker, lid van het stadsbestuur van Den Haag. Zijn familiewapen vertoont dezelfde drie zuilen als het wapen van Jan van Culemborg, Willems vader. Toeval?

Johanna van Culemborg en Charles de Bourgoigne overleden beiden in 1581. Charles had tot zijn dood geweigerd de opstandelingen in de Nederlanden te steunen en bleef zijn koning trouw. Het echtpaar zou begraven zijn in de Oude Kerk in Zegwaart. Blijkbaar

Jean de Bourgoigne, onder andere ambachtsheer van Zegwaart, liet zijn naam ten behoeve van een overeenkomst in 1590 fraai calligraferen.

*Charles de Bourgoigne
 Charles de Bourgoigne
 Charles de Bourgoigne
 Charles de Bourgoigne
 Charles de Bourgoigne*

Charles de Bourgoigne nam de zaken vaak waar voor zijn echtgenote, de ambachtsvrouwe. Hier tekent hij in 1579 eigenhandig een kwitantie voor de rente van een lening aan het ambacht Zegwaard.

hadden ze iets met dit dorp, want er waren plaatsen genoeg die als laatste rustplaats hadden kunnen dienen. Vijf jaar later staan er twee vreemdelingen voor de schepenen van Zegwaard: Willem van Merode, baljuw van Sint Annaland en Josina van Schoonhouwen, zijn vrouw, willen hun testament maken. Willem was waarschijnlijk een broer van IJsbrand van Merode, heer van Zoeterwoude, die met een zus van Johanna van Culemborg was getrouwd. Opvallend dat de Zeeuwse baljuw naar het dorpje Zegwaard kwam! In 1590 wordt Louise van Croy in de Oude Kerk begraven. Louise was de weduwe van Jean de Boirgoigne, een broer van Charles, die nauw bevriend was geweest met prins Willem van Oranje. Al met al een nauwe band tussen de Bourgoignes en Zegwaard.

Jean de Bourgoigne, heer van Fromont, volgde in 1581 zijn ouders op in het ambacht Zegwaard. Hij was toen pas 15 of 16 jaar oud en zou eerst zijn opvoeding nog voltooien in Keulen, Freiburg en Italië. Of het ambacht Zegwaard toen nog erg veel opbracht, is de vraag. Een groot deel van de landen had onder water gestaan vanwege het ontzet van Leiden in 1574. Het droogvallen duurde jaren, omdat de dijken niet direct konden worden gemaakt. Zijn ouders hadden zelfs de pacht van het schoutambt (het bedrag dat de schout jaarlijks moest betalen aan de ambachtsheer) verpand aan de weduwe van Willem van Palenstein voor een lening van 1200 gulden; dit pand werd pas in 1583 afgelost. Hetzelfde jaar verhuypothekerde heer Jean een stuk land achter het Huis te Palenstein. In 1597 nam hij zelfs een hypotheek op geheel Palenstein, die echter twee jaar later werd afgelost. Een radicale maatregel was de verkoop van een van de twee huizen op de nederhof in 1613. Het meest westelijk gelegen huis werd definitief afgesplitst van Palenstein en eigendom van Jan Dirksz Bovenwater. Later zou dit de Remonstrantse kerk van Zegwaard worden. Het huis werd omschreven als het oude of kleine huis (met een hooiberg) en werd nog in 1597 bewoond door de schout. Ernaast stond toen het "grote huis" (met een schuur), bewoond door een onbekende jonkheer. Dat de Zegwaarders toch blij waren met hun ambachtsheer (of was het zachte dwang?) bewijst een rekening uit

Deze penning werd geslagen ter gelegenheid van het 25-jarige huwelijk van Joan Osy, heer van Palenstein en Zegwaard en zijn vrouw Cornelia Petronella van Wevelinchoven in 1768. De kerk van Zoetermeer-Zegwaard en enkele poldermolens (van de Palensteinse polder?) zijn afgebeeld (Koninklijk Penningkabinet).

Boven de herenbank in de Oude Kerk liet heer Joan Osy in 1787 zijn familie-wapen aanbrengen, geflankeerd door het wapen van Zegwaart en een wapen met een leeuw.

1594, waaruit blijkt dat via een verhoging van de belasting op het turfsteken en een verhoging van de dorpsbelasting de som van 250 gulden bijeen was gebracht als "schenkagie tot hulde ende vereringhe" aan Jean de Bourgoigne.

Na het overlijden van heer Jean in Utrecht in 1625 werden achtereenvolgens ambachtsheer/vrouwe van Zegwaart en dus eigenaar van Palenstein: zijn vrouw Johanna van Gent (1625) en haar nichtje Catharina van Gent (1625-1638). De dames beheerden de boedel van heer Jean ten behoeve van diens zoon Charles de Bourgoigne. Deze constructie was uitgedacht omdat Charles de Spaanse koning trouw was gebleven en zijn goederen anders geconfisceerd zouden worden. Desalniettemin werd de erfenis van heer Jean door de regering in beslag genomen, vanwege de enorme schuldenlast die er op rustte. Pas in 1627 werd de boedel vrijgegeven. Om uit de schulden te komen, verkocht Catharina van Gent de ambachtsheerlijkheid Zevenhuizen, die sinds 1370 met Zegwaart verenigd was geweest. Palenstein wordt in het belastingregister van 1628 omschreven als een huis en erf, schuur en plantage (boomgaard en/of moestuin). Het was ongeveer even veel waard als de naastgelegen huizen. Na het overlijden van Catharina eiste Louise de Sarate, weduwe van de inmiddels overleden Charles de Bourgoigne, de erfenis op ten behoeve van hun kinderen. Omdat die nog minderjarig waren, deed hun moeder de zaken voor ze. Tussen 1638 en 1643 verschijnt ze regelmatig in Zegwaart om de ambachtszaken te regelen. Toch wilde ze blijkbaar liever van Zegwaart af en op Palenstein heeft ze waarschijnlijk helemaal niet verbleven. De ambachtsheer van het naastgelegen Zoetermeer was wel geïnteresseerd: in 1643 kocht Jacob Oem van Wijngaarden de ambachtsheerlijkheid Zegwaart met Palenstein en verenigde zo voor het eerst sinds de 13e eeuw de dorpen Zoetermeer en Zegwaart weer.

Opeenvolgende heren en dames (1643-1750)

Jacob van Wijngaarden was ook heer van Benthuizen en zijn vrouw Anna van den Rijn had in hun huwelijk de heerlijkheid Wijngaarden en Ruybroek, het Huis Te Velde in Loenen en het Huis Ter Lips in Voorschoten ingebracht. De heer Van Wijngaarden had een groot huis aan de Lange Vijverberg in Den Haag en ook het Huis Ter Lips werd vaak bezocht. Toch liet hij omstreeks 1645 in zijn nieuw verworven heerlijkheid een huis op het gebied van Palenstein bouwen. Dit huis stond aan de westkant van het terrein, naast het in 1613 door Jean de Bourgoigne verkochte huis. Vanaf die tijd wordt Palenstein weer doorlopend bewoond, maar niet door de heer zelf. De oude versterkte woning met de singel moet in die tijd een romantische ruïne zijn geweest. Heer Jacob werd in 1651 opgevolgd door zijn zoon Carel, die Zegwaart en Palenstein in 1666 naliet aan het halfzusje van zijn vrouw, Everdina Antonia Sloet, getrouwd met Johan von Motzfeld. Dit echtpaar deed nogal eens zaken bij de Zegwaartse notaris, waarvoor ze dan telkens Palenstein als verblijfplaats kozen. In 1685 werd hier bijvoorbeeld het testament van Everdina geopend en in 1690 en 1692 liet Johan von Motzfeld verhuurakten van het Huis ter Lips opmaken op Palenstein. Everdina werd in 1685 opgevolgd door haar dochter Amalia van Motzfeld, getrouwd met Johan von Diest. Dit echtpaar had Ter Lips in Voorschoten als hoofdverblijf. Na Amalia's dood in 1731 werd haar zoon Heinrich von Diest, geheim raadsheer van de Koning van Pruisen, ambachtsheer van Zegwaart. Hij woonde in Kleef en was slechts zelden in Holland. Bovendien had hij een fors aantal schulden van zijn overleden moeder af te lossen. Zegwaart en Palenstein werden zelfs onder hypotheek gesteld a 36.000 gulden ten behoeve van mr. Willem van Cleef. In 1750 verkocht hij uit arrenmoede zijn rechten aan de koopman Joan Osy uit Rotterdam. Palenstein wordt in die tijd omschreven als een groot boerenhuis met een rieten dak. Op de gevel stond de naam van het huis.

De familie Osy

De familie Osy was in Rotterdam rijk geworden in de wijnhandel en later in goederenhandel in het algemeen. Joan Osy (1699-1772) bracht het tot agent (ambassadeur) van de groothertog van Toscane, de echtgenoot van keizerin Maria Theresia van het Duitse Rijk. Hij bewoonde een fraai huis aan de Wijnhaven in Rotterdam en bezat een buitenplaats in Kralingen. Het ontbrak hem nog slechts aan een titel. Met de koop van Zegwaart in 1750 mocht hij zich ambachtsheer van Zegwaart en heer van Palenstein noemen. Al direct in 1751 kreeg hij toestemming om twee linden voor het huis te planten, waarschijnlijk tegen de zon. Zijn zoon Joan (II) bewoonde Palenstein vanaf 1756. Gezien de staat die de familie in Rotterdam voerde, moet het huis

Cornelis Balduinis
Osy (1757 - 1831)
liet in 1790 de
nieuwe buitenplaats
Palenstein
aanleggen.

De gevelsteen uit de 18e eeuw, het enige dat nog rest van de buitenplaats.

behoorlijk zijn opgeknapt. In 1781 ontving Joan Osy II zelfs de Duitse keizer op Palenstein, toen die een rondreis door Holland maakte en de drooggemaakte polders in Zegwaart kwam bezichtigen..

Toen Joan Osy II in 1790 overleed, werd hij opgevolgd als ambachtsheer van Zegwaart door zijn zoon Cornelis Balduinus Ghiselinus. Balduinis Osy had de financiële middelen om van zijn Zegwaartse bezittingen iets fraais te maken. Volgens de Nederlandsche Staden dorpbeschrijver uit 1798 werd Palenstein in 1791 afgebroken en kwam daar een "aanzienlyk gebouw" voor in de plaats, "lang ruim 90 en diep ruim 30 voeten, agter welk gebouw men een schoonen tuin met allerlei aangename plantzoenen aangeleegen heeft". Op een gravure in dezelfde beschrijving is nog juist een glimp van het gebouw te zien. Het moet een opvallend gebouw zijn geweest, want alle huizen die nog tussen de kerk (in het midden) en Palenstein stonden, zijn door de tekenaar weggelaten. De architect van het buitenhuis was Jan Guidici, een uit Italië afkomstige bouwkundige, die de bescherming van de familie Osy genoot. In opdracht van hen was hij ook betrokken bij de herbouw van de kerk te Zegwaart in 1785-1787.

De Zegwaartse timmerman/aannemer Jan van Os, geboren in 1877, schreef in 1959 enkele herinneringen aan Palenstein op en maakte uit zijn geheugen een tekening van het gebouw. Hij bezocht de Plaats, zoals de dorpsbewoners het huis noemden, op negenjarige leeftijd en beschrijft dat het gebouw 14 grote kamers of zalen had en op de etage ongeveer 10 kamers voor personeel. Voorzover we dat met de gebrekkige gegevens kunnen bepalen, ziet zijn tekening er geloofwaardig uit: het langwerpige gebouw met zadeldak, vijf schoorstenen, het iets verbrede middenstuk en de vleugels aan de zijkanten. De twee rijen vensters vertonen een fraaie 18e-eeuwse roedenverdeling en hoog midden in de gevel bevindt zich een steen met de naam van de buitenplaats.

Het park was in Engelse landschapsstijl aangelegd en bevatte onder meer een "wijnberg" en een ijskelder. De wijnberg was mogelijk een heuvel met druivenranken begroeid, hoewel dat niet zeker is. De ijskelder kwam in de 19e eeuw veel voor bij landhuizen. Het was een in de grond ingegraven kelder, afgedekt met een heuveltje en zodoende keurig in het landschap opgenomen. Hierin werden grote blokken ijs bewaard voor allerlei zomerse koeldoeleinden. De bewoners van het huis konden zich ook ontspannen op de kegelbaan of bij het badhuisje. Door het park slingerde zich een watertje met een grote vijver. Aan het uiteinde bevond zich een boomgaard 9). In december 1868 werd het park gerooid: het gehele bos werd opgeruimd, inclusief vele nog wortelvaste bomen, die door de kopers zelf gerooid moesten worden. Uit de veilingakte blijkt dat zo'n 700 bomen verkocht werden, waaronder vooral eiken, beuken, wilgen en populieren.

Balduinis Osy, bouwheer van het nieuwe Huis te Palenstein verbleef de eerste jaren met enige regelmaat in Zegwaart. Tot 1795 werd hij namelijk aangeslagen in de dorpskosten, een verplichting die slechts de ingezetenen gold. Een verslag uit 1797 meldt dat Cornelis Osy, de schoonvader van Balduinis, met zijn vrouw en twee bedienden uit Bremen gekomen was en op Palenstein logeerde. Omdat de belangen van de familie Osy meer en

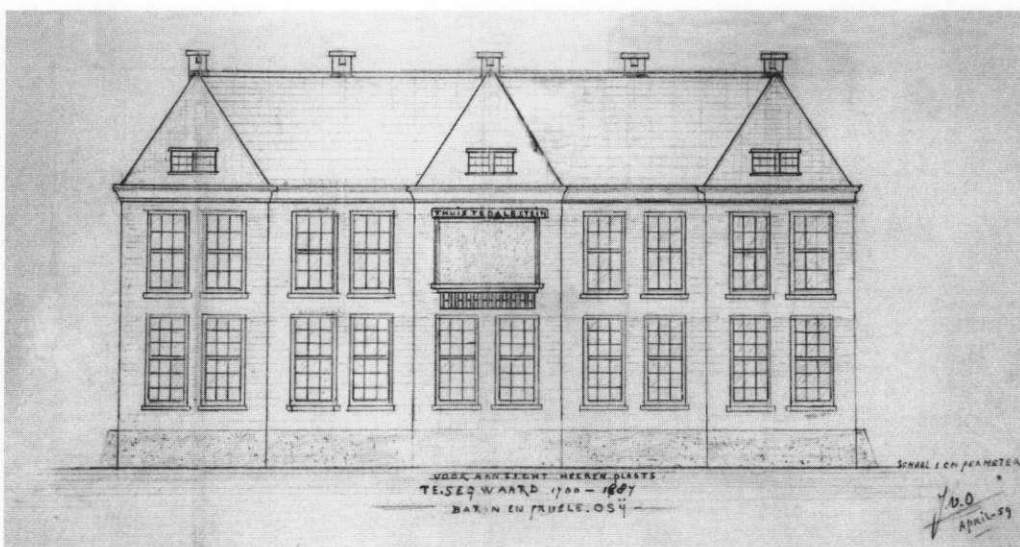
meer in België lagen, werd het huis na 1830 nauwelijks meer bewoond. De zomers bracht men nog wel in Zegwaard door, o.a. in 1822, toen koning Willem I Osy's advies vroeg over de oprichting van de Societé Generale 20) en in 1825 toen zijn dochter Caroline hier trouwde.

In 1832 verkocht de familie Osy grote hoeveelheden bouw- en weiland in de Palensteitse polder aan de Delftse koopman Samuel van Graauwenhaan. Cornelis Osy, het jaar daarvoor overleden, had zijn weduwe namelijk goed verzorgd achtergelaten en haar een jaargeld van f 30.000,- gelegateerd. Hiervoor moest een kapitaal van maar liefst f 750.000,- vrijgemaakt worden!

Patrick Osy, de zoon en opvolger als eigenaar van Palenstein, overleed op 16 oktober 1852 toen hij in Keulen van de loopplank van een stoomboot viel en in de Rijn verdronk. Met de familie Osy kwam de pastoor van de Nicolaaskerk in Zoetermeer toen overeen dat voor een schenking van f 1000,- jaarlijks 24 missen te zijner nagedachtenis gevierd zouden worden. Nog steeds worden Patrick en zijn ouders jaarlijks in de kerk herdacht. Na de dood van Patrick Osy verkreeg zijn broer Louis het eigendom van Palenstein. Hij deed in 1856 afstand van de rechten op de zogenaamde herenbank in de Zoetermeerse Hervormde kerk.

Louis Osy overleed in 1862 en zijn opvolger was Iwan baron Osy de Zegwaard. Deze baron was aanwezig bij het leggen van de eerste steen van de nieuwe RK pastorie aan de Dorpsstraat: "De Iste steen gelegd den 17 mei 1867 door den baron Iwan Osij van Zegwaard".

Baron Iwan verkocht Palenstein in 1887 aan C.L.J. Bos, burgemeester van Zegwaard. In de koop waren ook een koetshuis en een stal aan de overzijde van de Dorpsstraat begrepen. Burgemeester Bos liet het huis op 31-8-1887 veilen voor afbraak. Toen verscheen Bernardus Brinkers ten tonele. Deze grondlegger van Brinkers Margarinefabrieken had zijn oog laten vallen op een stukje Palenstein, dat hij als beginnend boterhandelaar wel als pakhuis kon gebruiken. Hij kocht het nog net niet afgebroken benedengedeelte van de noordwestelijke vleugel. Aan de Dorpsstraat opende hij het jaar daarop een winkel, onderdeel van een rij huizen die daar na het vrijkomen van het terrein werden gebouwd. De lateren nummers 100 t/m 112 omvatten onder andere de

Timmerman Jan van Os tekende uit zijn geheugen hoe de buitenplaats Palenstein er in de 19e eeuw uitzag. Het is de enige afbeelding die het huis volledig laat zien.

zuivelfabriek Zelandia met directeurswoning, allerlei gebouwen die samen het Brinkerscomplex vormden (voornamelijk margarinefabricage), en aan de oostzijde een vijftal woonhuizen met winkels. Achter Dorpsstraat 110-112 lag nog tot ver in de 20e eeuw een insteekhaventje, waarschijnlijk het laatste restant van de slotgracht van Palenstein. De fundamenten van een pakhuis aan dat haventje, zijn bij de laatste opgraving op het terrein teruggevonden.

De laatste vleugel van het Huis te Palenstein werd in de loop der jaren geïntegreerd in de margarinefabriek, die op het terrein verrees. De steen met de tekst T HUIS TE PALENSTEYN bleef zichtbaar in de fabrieksgevel, waarin hij na de afbraak van het huis geplaatst was. Bij de sloop van de fabriek in 1970 verdween ook het laatste vleugeltje Palenstein. De gevelsteen werd gered en bevindt zich sinds ca. 1975 in de muur van het gelijknamige dienstencentrum aan de Osylaan in Zoetermeer.

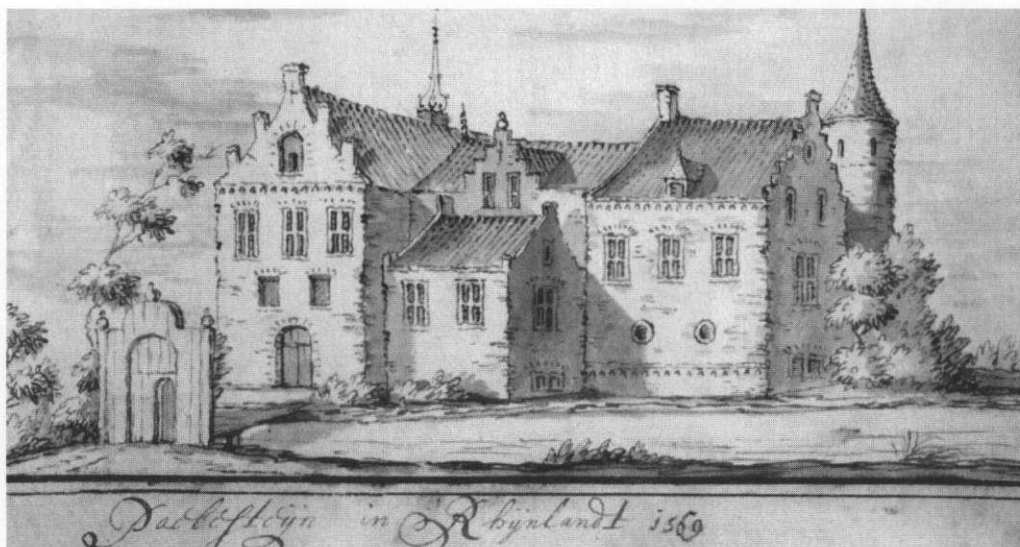
Wonen in een kasteel

Het middeleeuwse Palenstein is allang verdwenen, maar door archeologisch onderzoek en spuurwerk in archieven is er toch heel wat over bekend. Wanneer deze gegevens gecombineerd kunnen worden met beeldmateriaal, dan krijgen we een redelijk idee van het leven in en om het kasteel. Hoewel er eigenlijk slechts twee afbeeldingen van Palenstein bekend zijn, en de betrouwbaarheid daarvan onzeker is, geven ze toch een beeld van hoe het gebouwencomplex er uit zou hebben kunnen zien.

Afbeeldingen

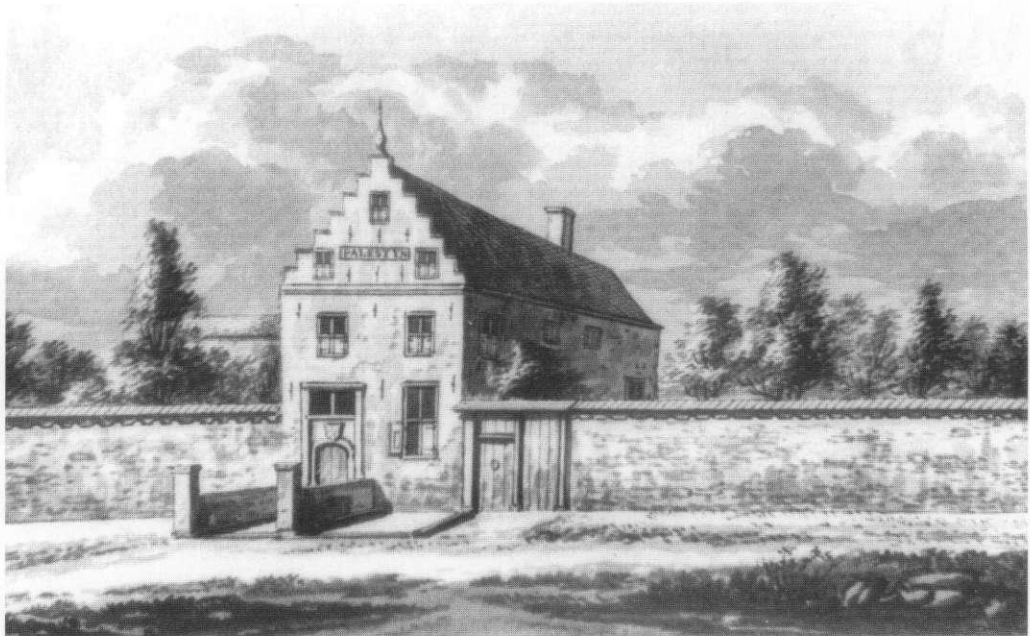
De meest "kasteelachtige" afbeelding is waarschijnlijk vervaardigd door Jacobus Stellingwerf (1667-1727). Deze toont een fors gebouw met een toren, staande aan het water. Onder de tekening staat "Paelesteijn in Rhijnlandt 1569". Mogelijk heeft Stellingwerf deze tekening naar een ouder (onbekend) voorbeeld gemaakt maar waarschijnlijker is dat het gebouw geheel aan zijn fantasie is ontsproten, evenals het jaartal. Stellingwerf maakte aan de lopende band dit soort romantische afbeeldingen van verloren gegane gebouwen. Vanwege de aantrekkelijkheid van de afbeelding, is hij vaak gekopieerd: er bestaat een originele 18e-eeuwse tekening met onderschrift "t huijs Palenstein in Zoetermeer 1728", die overduidelijk een kopie is naar Stellingwerf. Kopieën daarvan zijn zelfs in gekleurde vorm overgeleverd, bijvoorbeeld in een olieverfschilderij door J.H. Meijers uit de 19e of 20e eeuw.

23

Geromantiseerde afbeelding van het kasteel door Jacobus Stellingwerf (1667-1727). De afbeelding berust waarschijnlijk grotendeels op fantasie, evenals het jaartal 1569.

Het in 1645
gebouwde Huis
Palenstein aan de
Dorpsstraat, gete-
kend door Abraham
Rademaker (1676-
1735).

Een meer betrouwbare afbeelding, vooral vanwege de saaiheid van de voorstelling, geeft waarschijnlijk het huis Palenstein weer dat de ambachtsheer Jacob Oem van Wijngaarden omstreeks 1645 op het terrein liet bouwen ter vervanging van een afgebroken ouder huis. Mogelijk werd dit nieuwe huis de hoofdwoning in plaats van het grote versterkte huis en kreeg het als onderdeel van het kasteel Palenstein dezelfde naam. De tekening (10) toont een tweelaags pand met trapgevel, onder een zadeldak dat aan de Dorpsstraat ligt. Aan

weerszijden van de voorgevel sluit een bakstenen muur het terrein van de straat af. De tekening is waarschijnlijk vervaardigd door Abraham Rademaker (1676-1735). Een zelfde soort gebouw, met iets andere detailleringen, is te zien op een tekening (11) door Cornelis Pronk uit 1731.

Er is nog een derde tekening, van Abraham de Haen (1707-1748), die volgens het onderschrift "t Huys Palestijn" betreft maar die in werkelijkheid de pastorie van de remonstrantse kerk weergeeft, zoals duidelijk op de tekening van Pronk is te zien.

De tekening van Abraham Rademaker (1676/77-1735) biedt de meeste informatie. We zien een smal, diep pand, met een trapgevel die bekroond wordt door een uivormige spits. Het zadeldak is gedekt met ruitvormig gelegde leipannen, een zogenaamde rijndekking. In de gevel is een rechthoekige

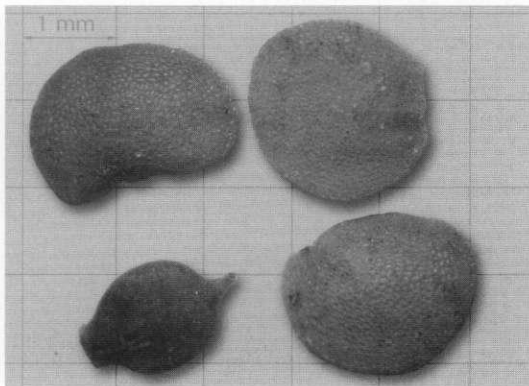
De resten van de
middeleeuwse muur
van Palenstein,
aangetroffen in de
bodem in 2002.

gevelsteen te zien met de naam Palestyn erop. Het huis bezit kruisko zijnen met luiken en een ingangspoort waarboven een wapen. De poort is te bereiken via een langwerpige bordes, dat begrensd wordt door twee muurtjes met hekpijlers aan de voorzijde. De leien zijn kennelijk later vervangen door een rieten kap, getuige de vermelding van het Huis te Palenstein in de "Tegenwoordige staat der vereenigde Nederlanden" uit 1746 als een groot boerenhuis met een rieten dak.

De omgeving

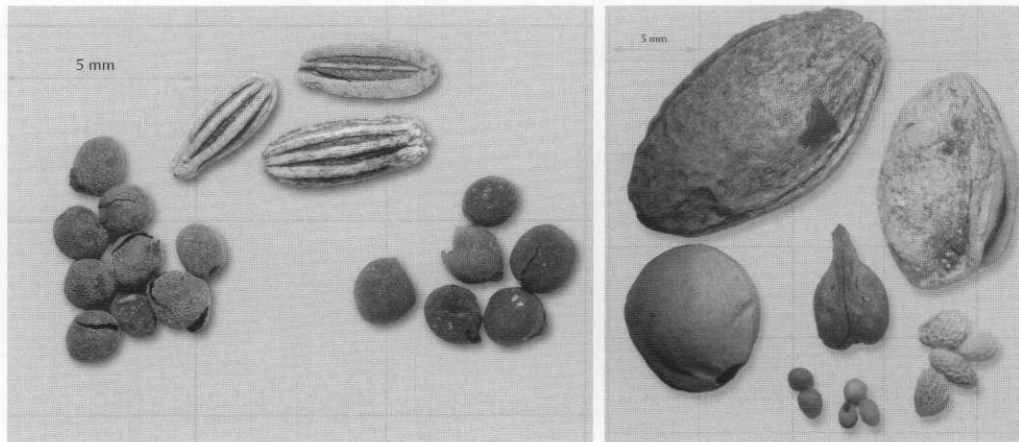
Het omgrachte huis werd met onregelmatige tussenpozen bewoond door de ambachtsheer. In het huis dat aan de Dorpsstraat stond, woonde meestal de schout als zaakwaarnemer van de ambachtsheer. Bij het terrein bevond zich een boomgaard en volgens een omschrijving uit 1568 stonden er tevens twee kleine gebouwen ("huyskens") en twee kamers. De omgeving van de versterkte woning weerspiegelt zich in resten van planten en bomen, die in grondmonsters uit de gracht zijn aangetroffen. Achter het complex Palenstein bevonden zich in de middeleeuwen uitgestrekte weilanden, die in de loop der eeuwen werden afgegraven ten behoeve van de turfwinning. Hierdoor ontstonden enorme waterplassen. In de gracht rondom de woning zijn resten van hennep (*Cannabis Sativa*) en veenbies (*Scirpus Caespitosus*) aangetroffen. Van hennep werd touw gemaakt. Bies werd gebruikt om stoelzittingen te maken. Uiteraard stond het verder vol met andere planten. Naast vele andere soorten zijn meerdere exemplaren van de onkruiden duizendknoop (*Polygonum Lapathifolium*), witte ganzevoet (*Chenopodium Album*), herik (*Sinapis Arvensis*) en melde (*Artiplex Patula*) aangetroffen.

Zoals verwacht mag worden in een waterrijke omgeving, stonden in de omgeving van de gracht waterminnende bomen, zoals de zachte berk (*Betula Pubescens*) en de zwarte els (*Alnus Glutinosa*) maar ook de eik (*Quercus*), jeneverbes (*Juniperus Communis*) en taxus (*Taxus Baccata*) kwamen voor. In de gracht en aan de oever daarvan groeiden tenslotte veel zegge (*Carex div. spec.*), waterbies (*Eleocharis Palustris*), gele plomp (*Nuphar Luteum*), witte waterlelie (*Nymphaea Alba*) en fonteinkruid (*Potamogeton div. spec.*). Waterbies geeft aan dat de gracht daar ondiep was. Het doorgaans stilstaande water viel regelmatig droog, waardoor op de bodem een laag rottingslib ontstond.

Veenbies en bitterzoet groeiden langs de rand van de gracht; melde, duizendknoop en zachte berk in de directe omgeving van de versterkte woning.

Middeleeuws eten:
links zwarte
mosterd, raapzaad
en dille, rechts
pitten van kers,
pruim, braam, druif
en vijg.

Het dagelijks leven

Dankzij de analyse van bij de opgravingen uit de gracht gehaalde grondmonsters, kunnen we ons ook een beeld vormen van de eetgewoonten van de bewoners van het versterkte huis. De zaden en pitten van planten en vruchten leveren die informatie op.

Allereerst de kruiden: de grondmonsters bevatten opvallend veel zaden of fragmenten van zwarte mosterd (*Brassica Nigra*). De plant werd geteeld, maar kwam ook in het wild voor. De zaadjes van de zwarte mosterd werden veel gebruikt op aardappels en in sauzen bij vlees en vis. Zwarte mosterd en ook het gevonden raapzaad (*Brassica Rapa*) zijn koolzaden en beide zijn zeer sterk oliehoudend. Deze olie werd gebruikt bij de voedselbereiding. De gevonden hop (*Humulus Lupulus*) werd vooral gebruikt in de bierbrouwerij, maar de jonge scheuten werden als groente gegeten. Ook dille (*Anethum Graveolens*) is aangetroffen. Dit werd net als nu gebruikt om de smaak van gerechten te verbeteren.

26

Vruchten en noten werden veelal bij de maaltijd gegeten. Verschillende soorten zijn gevonden zoals: braam (*Rubus Fruticosus*), zoete en zure kers (*Prunus Avium* en *Cerasus*) en pruim (*Prunus Domestica*). Deze vruchten zijn mogelijk lokaal gekweekt. Kersen werden behalve als voedsel ook wel gebruikt om het voedsel kleur te geven. Zaden van aangevoerde vruchten als vijgen (*Ficus Carica*) en druiven (*Vitis Vinifera*) zaten ook in de grondmonsters. Deze vruchten groeien niet of slecht in ons klimaat. De vijgen werden behalve als fruit, ook gebruikt om gerechten zoeter te maken in plaats van suiker. Van de in Nederland gekweekte druiven werd wijn gemaakt. De pitten kunnen ook van rozijnen (gedroogde druiven) afkomstig zijn. Op tafel kwamen ook walnoten (*Juglans Regia*) en hazelnoten (*Corylus Avellana*), waarvan fragmenten zijn aangetroffen. De noten werden zelf geteeld of aangevoerd.

Hoe moeten wij ons het leven op Palenstein nu voorstellen?

De adellijke laat-middeleeuwse hofsteden bezaten vrijwel zonder uitzondering een grote zaal die voor representatieve doeleinden werd gebruikt. De ruimten op de begane grond boden meestal een gesloten aanblik. Deze kamers waren bedoeld voor huishoudelijke doeleinden en derhalve minder belangrijk dan de bovenverdieping. De zaal was hoog en ontving diffuus daglicht door de houten kruis- en kloosterkozijnen met glas-in-lood. Aan de onderzijde kon men de ramen met luiken afsluiten. 's Avonds verlichtten

kaarsenkronen, kandelaars en olielampjes de ruimte. Blakers, zoals het 15e-eeuwse exemplaar waarvan een fragment is opgegraven, zullen hier ongetwijfeld gebruikt zijn. De muren van de zaal waren bedekt met wandtapijten of afgedekt met een eikenhouten wandbeschoot. Het plafond bestond uit moer- en kinderbalken, die versierd waren met schilder- en houtsnijwerk. Tot het meubilair van de zaal behoorde zeker een grote tafel, die echter niet zoals tegenwoordig een vaste plaats in de kamer had. Meestal gebruikte men een houten schragentafel die uitgezet werd bij feesten en maaltijden. Na afloop zette men de schragen en het tafelblad weg tegen de muur, of, als het blad erg groot was, hing men het op, "een lange gasttafel hangende aan den hancsolre". Hoe de gang van zaken omtrent het opstellen van de tafel was, komt heel mooi tot uiting in de volgende tekst uit omstreeks 1500:

*"Weest voorsien van eenre witter dwalen (handdoek)
ende als 't tyt sal syn te stellen die tafel,
ende men U beveeld
stelt die scraghen, daarna die tafele,
ende dan schoon laken, met soute ende broot"*

De maaltijden, en zeker de feestmalen, bestonden uit drie tot zes gangen, en elke gang kende een groot aantal gerechten. In een Duits kookboek uit 1587 staat dat de eerste gangen uit allerlei soorten wildbraad, gebraden kalfs-, schaaps- en varkensvlees en gevogelte waren samengesteld. De laatste gang bestond uit zoetigheden als suikerwerk, marsepein, geconfijte vruchten en taartjes, of uit noten, kaas, appels en peren. Bij de maaltijd dronk men wijn (het volk dronk bier en cider). Dit beeld klopt redelijk met de op het terrein opgegraven resten van eetbare planten, en botten van runderen, schapen, geiten, hazen, konijnen, zwanen en kabeljauw.

De belangrijkste zitmeubelen waren de banken en de "sittens" (deftige zetels of tronen). Zij stonden gewoonlijk langs de muur of voor de haard, en werden bij maaltijden bij de tafel geschoven. Verder gebruikte men kleine drie- of vierpootstoeltjes met en zonder leuning. Op het zitmeubilair legde men kussens. Als bergmeubilair gebruikte men kisten en kasten.

Bij de zaal op de verdieping behoorden de woon- en slaapvertrekken van de heer en vrouw des huizes. Vaak was er een afzonderlijk vrouwenvertrek, ook wel kemenade genoemd omdat deze kamer verwarmd kon worden (het woord is afkomstig van het middeleeuws latijnse camera caminata: kamer met stookplaats). Meestal beschikten maar enkele ruimten over een stookplaats. Het vuur werd gestookt in een tegen de muur

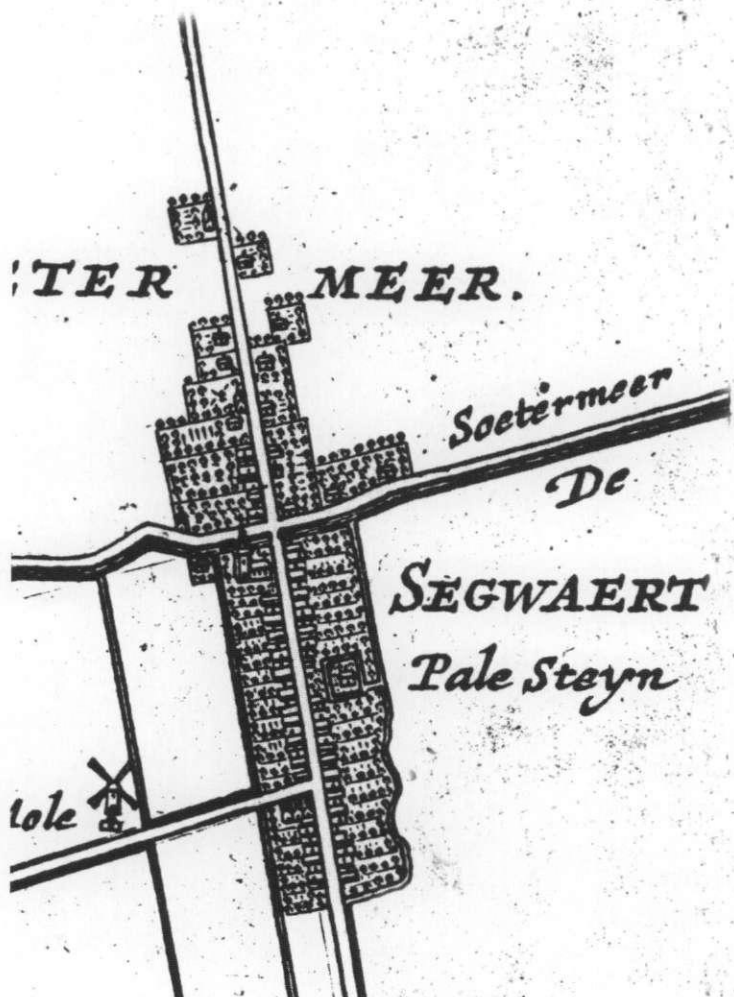

Op deze kaart van de drooggemaakte Palensteinse polder door Klaas Vis uit 1763, zijn de contouren van het complex Palenstein aan de Dorpsstraat goed te zien.

gemetselde schoorsteen, de "heert". Voor het wassen gebruikten de bewoners koperen wasbekkens, staande en hangende watervaten en houten waskuipen. Voor toiletbezoek was men 's nachts aangewezen op pispotten die ook "stroylpotten" genoemd worden (stroylen is ruisen of ratelend stromen). Op het terrein van Palenstein zijn pispotten in grote hoeveelheden opgegraven. Ook zal Palenstein als alle rijkere huizen een afzonderlijk secreet hebben gehad. Dit kon een erkertje aan de buitenmuur zijn, waardoor de uitwerpselen langs de muur naar beneden in de gracht vielen, of een in de muur uitgespaarde ruimte.

De keukenvertrekken en provisiekamers bevonden zich op de begane grond. Tot de inventaris behoorden kookpotten, schenkkannen, ketels, allerlei soorten pannen van ijzer, koper en aardewerk, lepels, vleesvorken, messen en hakbijlen, vijzels, handmolens, schuimspanen, vergieten, tafelbestek, en eet- en drinkgerei. Verschillende onderdelen van het hier opgesomde keukengerei zijn op het terrein van Palenstein gevonden.

Het huis aan de Dorpsstraat is ongetwijfeld veel comfortabeler en gerieflijker geweest dan het omgrachte huis. Nog steeds zal er getemperd licht binnengekomen zijn door de kruiskozijnen met glas-in-lood — pas in de loop van de 18e eeuw raakten de schuiframen met grotere ruiten in zwang, die voor veel meer licht zorgden —, maar de ruimtes waren kleiner, minder vochtig en beter te verwarmen.

Op deze kaart van het Hoogheemraadschap van Schieland door Jan Stampioen is de gracht rondom de versterkte woning in de Dorpsstraat duidelijk afgebeeld.

Burgerbewoners

Vanaf de bouw aan het einde van de 14e eeuw tot 1485 is Palenstein bewoond geweest door de achtereenvolgende eigenaren, ambachtsheren of -vrouwen met als laatste Wouter van Egmond. Tot het jaar waarin hij trouwde met de rijke erfdochter Josine, vrouwe van Schagen, woonde hij op Palenstein. Van de periode direct hierna is niet bekend wie er op Palenstein verbleef. Over de eerste fase van eigenaren en bewoners van Huis te Palenstein wordt verslag gedaan in een eerder hoofdstuk. Hier komt de bewoning aan de orde, niet alleen van het versterkte huis Palenstein maar ook van de overige bebouwing op het complex. Waaruit bestond het perceel en de bebouwing? Het terrein dat Huis te Palenstein en het bijbehorende stuk grond in het verleden besloeg, bestond uit een perceel ter grootte van ruim 7000 m en was gelegen vanaf wat nu Dorpsstraat nummer 86 is tot en met het pand rechts naast de voormalige muziekschool, Dorpsstraat 116-118. Daarnaast behoorde nog twee morgen (ca. 1700 m²) land aan de andere kant van de Buurtvaart tot het complex.

Een beschrijving van huis en omgeving in 1568 luidde: “t Huys te Palesteyn twelck over lange jaeren vervallen es, mitten cingel, twee huyskens ende twee cameran opten cingel ende opten nederhoff staende”.¹ Palenstein bestond dus uit meer dan één gebouw, waarschijnlijk het omgrachte Palenstein, dat op dat moment dus al lang vervallen is en daarnaast enkele huizen en “cameren”. Een “camer” was een klein en eenvoudig huisje. Dat Palenstein vervallen was kwam mogelijk doordat de bewoning door de eigenaren eind 15e eeuw was gestopt. Daarnaast was er nog de hofboomgaard die rechts naast het omgrachte huis was gelegen en in de loop van de 16e eeuw werd beleend. Rond de eeuwwisseling vermelden de belastingregisters dat de ambachtsheer van Zegwaard twee huizen naast elkaar op één erf bezit, het grote huis van de ambachtsheer en het oude huis. Voor wat betreft het grote huis van de ambachtsheer is er rond 1600 een aanwijzing dat er een jonkheer woonde, waarvan de naam onbekend is². Sinds wanneer hij er woonde en hoelang is eveneens onbekend. Beide huizen stonden op de voorhof, waarvan een deel begin 17e eeuw wordt verkocht, maar daarover later meer.

Het complex Palenstein met de boomgaard in de 16e eeuw

Voor wat betreft de 16e eeuw zijn er maar enkele documenten overgeleverd waar aanwijzingen over bewoning in te vinden zijn. In de tijd dat Johanna van Zwieten ambachtsvrouw van Zegwaard was (1527-1554), zijn er aanwijzingen in het belastingregister dat Palenstein met de boomgaard door haar werd verhuurd aan Dirkgen Aert die Bastaert.³

In 1557, ten tijde van ambachtsvrouw Agatha van Alkemade (1554-1562), werd het huis met het erf en de boomgaard verhuurd aan Ghijsbrecht Arentszn. die van 1548-1553

Dominee Jacobus Batelier en zijn echtgenote. Hij was de eerste predikant van de Remonstrantse kerk in Zegwaart van 1633-1635 (Remonstrantse gemeente Rotterdam).

schout van het ambacht Zegwaart was geweest. Daarnaast wordt vermeld dat hij "een erf mit een quaet huystgen genaemt Palasteyn" in erfpacht had. Zijn andere huis in "den Ruckeveen" verhuurde hij aan Vranck Jansen, die in 1557 schout was. Ghijsbrecht woont waarschijnlijk de rest van zijn leven op Palenstein. Daarnaast wordt op het terrein van Palenstein nog een erf verpacht aan schout Jan Cornelisz.⁴ Waarschijnlijk kort daarna, Jan was schout van 1557-1562, kreeg hij ook een huis van Agatha van Alkemade in pacht, met het schout- en bode-ambacht samen voor 110 Karolusguldens; tot hoelang hij er heeft gewoond is niet duidelijk. Waarschijnlijk stond dit huis op de voorhof. De boomgaard wordt nu niet meer speciaal vermeld, vermoedelijk omdat die ongeveer vanaf deze tijd wordt beleend. Vanaf 1579 zijn er geen aanwijzingen meer dat het omgrachte huis bewoond werd, mogelijk omdat het te veel vervallen was.

30

Behalve Dirkgen Aert woonden Jan Claeszen Ewoudt Franz mogelijk omstreeks 1543 op Palenstein. Zij huurden twee "kameren" in wat genoemd werd het "hoge huis" voor 5 1/2 gulden per jaar.⁵ Deze huizen of kamers stonden mogelijk op de voorhof, links van het omgrachte Palenstein gelegen. De erfgenamen van Aeltgen, weduwe van Jan Claesz woonden er nog steeds in 1557.

De twee "kameren" werden in 1557 aan Cornelis Pieterszen Pieter Volkertz voor respectievelijk 3 en 4 gulden verpacht. De kamers waren waarschijnlijk inmiddels opgeknapt want de verbetering van deze twee kamers samen werd getaxeerd op 3 gulden, zodat het bedrag om de belasting op te baseren op 10 gulden samen kwam.⁶ In 1562 huurde Mr. Arent Jacobsz, barbier een kamer met erf. Cornelis Jansz Comen had een huis met erf en nog een klein huisje ernaast. In het oude huis op de voorhof heeft mogelijk Christoffel Willems de Neckere vanaf 1594 enkele jaren gewoond. In dat jaar vond zijn benoeming tot schout van Zegwaart plaats. Na 1600 zijn over hem echter geen aanwijzingen van bewoning meer aangetroffen terwijl hij nog schout is gebleven tot 1620.

Een kerk op de voorhof

In 1613 verkocht de ambachtsheer een deel van de gebouwen op de voorhof voor 1600 carolus guldens aan Jan Dircx Bovenwater.⁷ Het perceel gaat dan vrij snel in verschillende handen over. Jan Gerritsz Boucholt kocht het perceel in 1621⁸ en verkocht het in 1622 weer door aan Claes Claesz Schout.⁹ Volgens het hoofdgeldregister van 1622 woont Claes er met zijn vrouw Diewertgen Claesdr en zijn kinderen Claes en Cornelis, terwijl bij hen

inwonen Dirck Lenaertsz de Cock met Maritgen Lourisdr, zijn vrouw en hun zes kinderen. Louis Pietersz van Horn (bijgenaamd 't Hondeken) is de volgende bezitter van het huis met erf en kaatsbaan, waarna het vanaf 1635 voor lange tijd in handen komt van de Remonstrantse gemeente.

Voor de remonstranten was er na de dood van Prins Maurits een wat vriendelijker klimaat aangebroken. Prins Maurits, aanhanger van de contraremonstranten, werd in 1625 opgevolgd door zijn gematigde broer Frederik Hendrik en de remonstranten kunnen nu ook overdag weer samenkomen. Ze deden dat voornamelijk in het scheepstimmerhuis van Cornelis Kruyning aan Den Hoorn te Zegwaart. In 1635 was de situatie echter zodanig dat de Remonstrantse Gemeente een huis op de voorhof van Palenstein kon kopen als woonhuis voor de predikant en als kerkplaats. De eerste vaste dominee was Jacobus Batelier, die van 1633-1635 dienst deed in Zegwaart-Zoetermeer. Op dat moment was er nog geen afzonderlijk kerkgebouw waar de gelovigen bijeenkwamen. In de eerste jaren zal de predikantswoning daarvoor dienst hebben gedaan. In 1646 werd een kerkgebouw opgetrokken, in 1655 werd er een pastorie bijgebouwd en in 1681 wordt het kerkgebouw uitgebreid. De Remonstrantse Gemeente stond toen op het hoogtepunt van haar bloei en in 1688 wordt de kerk zelfs een van de grootste remonstrantse kerken van het land genoemd. Rond 1686 werd het belendende huis erbij aangekocht. Nadat Ds. Salomon Borremans in 1715 vertrok trad een achteruitgang op voor de Remonstrantse Gemeente. Eind 18e eeuw plunderden Oranjegezinden de kerk en de pastorie. Bij het herstel van de kerk werd die meteen verkleind. Volgens het kadaster uit 1832 bestaat het eigendom van de Remonstrantse gemeente voor zover op het terrein van het oorspronkelijk Palenstein op dat moment uit een kerk en een huis met erf en tuin, samen ruim 800 m². De kerk werd in 1841 herbouwd.

In 1867 hield de kerk vanwege gebrek aan leden op te bestaan. Het kerkgebouw wordt voor f 1400,- openbaar verkocht aan de gebroeders Marinus en Isaac Bos¹⁰. Zij kochten het omdat zij zich niet konden verenigen met de vrijzinnige prediking van de hervormde ds. J. van Sittert en hielden in het gebouw evangelisatiebijeenkomsten onder de naam "Vrienden der Waarheid". Vanaf 1888 wordt het pand als school gebruikt door de Christelijke Bewaar-, Naai en Breischool. Halverwege de 20e eeuw is het voor f 8500,— verkocht aan de fabrikant Brinkers en later aan de Gemeente Zoetermeer, waarna sloop volgde in 1970.¹¹

Nieuwbouw op de voorhof

In 1643 kocht Jacob Oem van Wijngaarden het ambacht Zegwaart met het huis Palenstein en liet er niet lang daarna een nieuw huis bouwen ter vervanging van een afgebroken ouder huis.¹² Hij was de zoon van mr. Gerard Oem van Wijngaarden, lid en later president van het Hof van Holland en lid van de Hoge Raad. De vrouw van Jacob was een verre nicht van Anna Marie de Bourgoigne, ambachtswrouw van 1642-1643 en de verkoopster van het ambacht Zegwaart en het huis Palenstein.

Vanaf 1643 wordt er ook weer een bewoner vermeld namelijk Adriaen Hendriksz Broeckhoven. Hij was schout van 1640-1655 en vervulde tevens de functie van weesman en molenmeester.¹³ In 1656 kocht Adriaen er van de ambachtshoofd twee morgen land bij gelegen tegenover Palenstein aan de andere kant van de Buurtvaart.¹⁴ Adriaen trouwde in 1648 met Maertgen Adriaensdr van Witsenburg. Na de dood van zijn vrouw trouwde Adriaen in oktober 1659 met Beatrix Huijbertsdr van Lelyvelt, weduwe van Jan Jansz van

Cornelis Pronk reisde in het begin van de 18e eeuw het hele land door en maakte overal tekeningen. In de Zegwaartse Dorpsstraat legde hij in 1731 het Huis Palenstein en de links daarvan staande Remonstrantse kerk vast.

Swieten. Adriaen en Beatrix hadden twee kinderen, Hubertus en Engelberta, geboren in respectievelijk 1663 en 1665. Beatrix had uit haar eerdere huwelijk al een dochter, Jannetje Jans van Swieten. Jannetje trouwde in 1674 met Teunis Jeroense van Cappell. Na hun huwelijk ging dit jonge paar op Palenstein wonen en kreeg zeven dochters. De kinderen van Teunis en Jannetje die er uiteindelijk in 1732 nog woonden waren Beatrix en Joanna; deze beide overgebleven zusters zijn in dat jaar als "vrijster" overleden.

Na een korte leegstand zijn er enkele snelle wisselingen in bewoning geweest tussen 1734 en 1741 waarna Anna Margaretha Luthe de weduwe van Mr. Volkert van Goens het huis huurde van Heinrich von Diest, ambachtsheer van 1732-1750, voor f 66,- per jaar, terwijl zij leeft van haar "sobere inkomsten". Haar man was al in 1727 overleden.¹⁵ Frederik Kindt, plaatsvervangend secretaris van Zegwaart en tevens notaris woonde bij haar in.¹⁶ Anna Margaretha woonde er met "drie minderjarige dogters die geen eijge goederen hebbe als hun vaders bewijs, dat nog onder den boedel van de moeder is begrepen, hare twee zoons zijn vendrigs ten dienste van den staat deser landen", en tevens met haar dienstmeid Maria van Nierop, weduwe van Sijmon Vernuft.¹⁷ Anna Margaretha verliet het huis in 1756, toen het in gebruik werd genomen door Joan Osy, de zoon van de eigenaar. Joan jr. verbleef hier regelmatig tot 1774, het jaar waarin hij zijn vader opvolgde. Anna overlijdt enkele jaren later in 1763. Haar twee zoons, waarvan er een inmiddels tot kapitein is gepromoveerd, verzochten schout en schepenen om het lijk van hun zojuist overleden moeder naar het leegstaande huis van kapitein van Goens, haar zoon, in Zoetermeer te mogen vervoeren om haar van daaruit ter aarde te bestellen. De reden die hiervoor werd opgegeven was ten eerste de toestand waarin het huis verkeerde en ten tweede de ernstige ziekte waaraan de oudste dochter leed. Hun moeder vanuit het betreffende huis begraven zou grote onrust en extra droefheid veroorzaken. Nadat bleek dat aan de secretaris van Zegwaart de kosten voor het begraven waren voldaan, gaven de bestuurders toestemming hiervoor.¹⁸ De onkosten van f 5,- werden wel in rekening gebracht.

Schouten

De daarop volgende periode, tot 1791, woonden de schouten van Zegwaart in het huis. Van 1775 tot 1782 wordt mr. Toussijn Wordhouder, schout en secretaris van Zegwaart en stadhouder van de lenen van Palenstein als bewoner vermeld. Hij was behalve schout, advocaat voor het Hof van Holland en notaris. Anna Maria van IJzerloon, zijn blijkbaar niet onbemiddelde dienstmeid, benoemde haar werkgever in 1775 tot enig erfgenaam.¹⁹ Vanaf 1783 tot najaar 1787 was schout Hubertus Johannes Vonk de bewoner van Palenstein. In september 1787 vond er een omwenteling plaats in de Republiek. Patriotten werden door aanhangers van stadhouder Willem V verdreven. Ook in Zegwaart was het in deze tijd onrustig. Met de volgende tekst, die werd voorgelezen en aangeplakt, werden op straffe van een boete een aantal zaken verboden tijdens de kort daarna te houden kermis:

“Schout, Ambachtsbewaarders en Scheepenen van Zegwaart in overweging genomen hebbende de tegenwoordige critique tijdsomstandigheid en substituerende onheilen, die niet wel kunnen gedoogen publicque vrolijkheeden, hebben om zo veel in hun is de goede ordre en rust te bewaaren goedgevonden (met overleg en goedkeuring van hunnen ambagtsheer) bij deezen, ten allersterksten te verbieden het staan met koek- of andere kraamen alsmeede het loopen met draai- of ruffel-(russel)borden, mitsgaders goochel-spellen en eindelijk het spelen op de fiool of andere instrumenten en het danssen in de herbergen binnen hun lieder district op de aanstaande in te vallen kermis aldaar. Op poene dat die geene welke bevonden zal worden teegens deze te overtreden, verbeuren zal een boete van vijf en twintig caroly guldens ten profijte van den armen van Zegwaart en voor zoveel de herbergiers aan gaat, voor den tijd van ses weecken suspensie van hunne neeringe en op dat niemand hier van ignorantie pretendeere, gelasten wij dat deeze in onzen ambagte den volke zal worden voorgeleezen en geaffigeerd. Gedaan in 't collegie van Schout, Ambachtsbewaarders en Scheepenen van Zegwaart den 24 augustus 1787”.

Ook schout Vonk was patriot en kapitein bij het Genootschap van Wapenhandel en deelnemer van het burgerleger dat zich keerde tegen de stadhouder. In deze dagen bevond hij zich niet in Zegwaart en woonde daarom al geen vergaderingen van schout en schepenen meer bij.

Mevrouw Vos die in de belastingregisters niet voorkomt maar in die tijd waarschijnlijk wel op Palenstein verbleef, verzocht het ambachtsbestuur of het archief van het ambacht, dat zich op Palenstein bevond, overgebracht kon worden naar het rechthuis. Het ambachtsbestuur besloot om de “comptoirkamer” van een slot te voorzien en wachters in het huis te plaatsen. Bij de ambachtsheer zou om advies worden gevraagd. De woedende volksmassa had blijkbaar belangstelling voor de papieren die schout Vonk in bezit had en kennelijk waren opgeborgen op het huis Palenstein. In november 1787 trokken leger-

Enkele tientallen jaren geleden kwam deze gevelsteen tevoorschijn op het terrein van de oude buitenplaats Palenstein. De letters staan voor de namen van metselaar Hermanus de Vriese en timmerman Jan Nijding. Mogelijk heeft deze steen te maken met een verbouwing of nieuwbouw die in 1779 aan het Huis te Palenstein plaatsvond.

troepen door Zegwaart. Bij mevr. Vos werd een luitenant-kolonel ingekwartierd, de volgende dag twee kapiteins en knechten en later nog een kapitein.²⁰ Schout Vonk kon zich in deze omstandigheden natuurlijk niet handhaven en werd eind 1787 vervangen door schout IJsbrand Bolman, opgevolgd in 1789-1790 door schout Cornelis Maaskant op Palenstein. De nieuwe ambachtsheer liet Palenstein in 1791 afbreken en vervangen door een modern landhuis, dat voor zover bekend niet werd verhuurd.

De Hoftuin en boomgaard

In de loop van de 16e eeuw worden de Hoftuin en de boomgaard door de heer van Palenstein in leen uitgegeven. De eerste vermelding hierover is gevonden in 1568, waar wordt vermeld dat "Marten Toenisz, timmerman houdt te leen een erfken geheten die Hoehwijngaert ende Hofftuyn gelegen neffens den hofstede van Palesteyn dair nu die voors. Martens huys op staet".²¹ Waarschijnlijk werden destijds in deze zin enige verschrijvingen gemaakt, want van een "wijngaert" was geen sprake, het betrof een boomgaard en het is aannemelijk dat met de naam Marten Toenisz werd bedoeld Martijn Jansz Timmerman, omdat die in meerdere documenten in dezelfde tijd wordt vermeld o.a. als leenman van Palenstein.

In de leenakte stond dat elke nieuwe leenman een gouden reaal aan de leenheer moest schenken. Deze schenking werd heergewaad genoemd. De gouden reaal werd in de 16e eeuw voor het eerst geslagen. Hieruit blijkt dat de boomgaard in de 16e eeuw door de eigenaren van Palenstein voor het eerst in leen is uitgegeven.

Bij een leenhof werden verschillende eigendommen van de ambachtsheer, vaak kleine stukjes land geadministreerd. In plaats van huur of pacht werden ze op middeleeuwse wijze in leen uitgegeven, hier moest er schenking van een gouden reaal tegenoverstaan. In oorsprong diende de leenman (boer) de leenheer hulde te bewijzen en hem in geval van nood bij te staan. Bij overlijden of vertrek van de leenman, kwam het leengoed weer beschikbaar aan de leenheer. Het leenhof was vooral een statussymbool en slechts een papieren kwestie. In 1798 werden alle vormen van leenrecht afgeschaft.

Gouden reaal

Reaal is de benaming voor diverse koninklijke muntsoorten. In dit geval betreft het een gouden munt van de Bourgondische Nederlanden van 60 stuivers (3 gulden) onder Karel V (1506-1555) en olopemd van 70-100 stuivers (3,50 tot 5 gulden) onder Philips II (1555-1598). De gouden realen van Karel V behoren tot zijn tweede emissie die van 1521 tot in 1556 (na zijn troonsafstand) doorloopt. Allen zijn ongedateerd en geslagen in Brabant, Gelre, Vlaanderen en Holland. De gouden realen van Philips II behoren tot zijn eerste emissie 1556-1598. Zij zijn allen ongedateerd en geslagen in Brabant, Gelre, Vlaanderen, Holland, Doornik en Overijssel.

De kop- (van Philips II) en muntzijde (Spaanse mat) van de gouden reaal, die de leenman van Palenstein aan zijn leenheer moest betalen (www.muntstukken.be).

Voor het eerst in 1557 wordt Martijn Jansz Timmerman in de belastingregisters aangetroffen.²² In 1562²³ wordt hij vermeld als eigenaar van "een oudt quaet huysgen mit een breet leech erff daer an gelegen mitsgaders noch 5 hont verdolven plassen, getaxeert nihil" het is niet helemaal duidelijk of het om hetzelfde perceel gaat en waar dit perceel precies heeft gelegen, maar mogelijk op het terrein van Palenstein, omdat Martijn vanaf omstreeks deze tijd leenman van Palenstein was voor de Hoftuin en boomgaard.²⁴ Vóór die tijd werd het Huis Palenstein gezamenlijk met de boomgaard verhuurd.

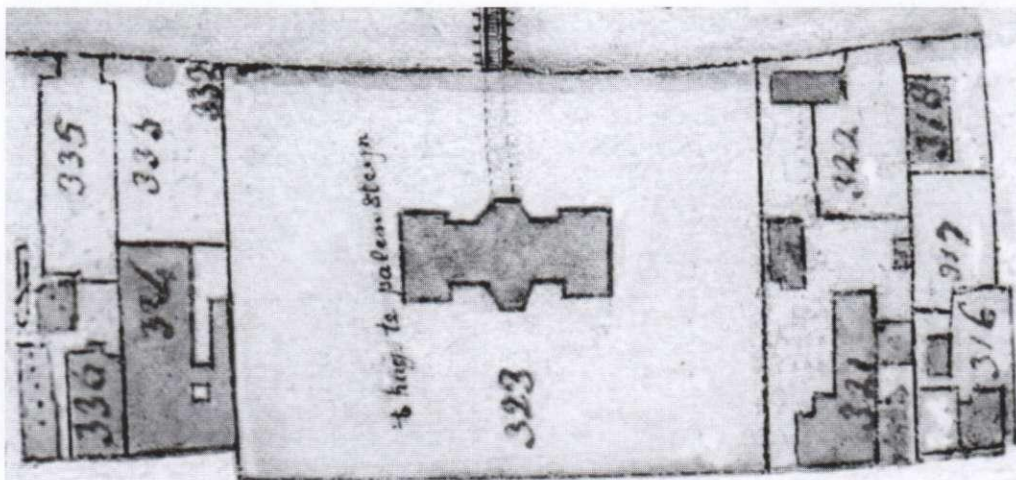
De Hoftuin was in twee stukken verdeeld, bovengenoemde Maertijn Jansz bewoont er samen met Marijten Reijers zijn vrouw een huis dat in 1584 een jaarlijkse huurwaarde heeft van 150 pond.²⁵ In 1596 verkocht hij het perceel dat gelegen is aan de Dorpsstraat en loopt tot aan de Buurtvaart en waarop een huis met twee schuurtjes en een barg staan, aan Cornelis Adriaensz Timmerman. Het heeft dan een huurwaarde van 175 pond. Cornelis ging er in 1600 zelf wonen.²⁶ Zijn familie zal hier tot eind 18e eeuw of in het naastgelegen pand in de Hoftuin blijven wonen. Maertijn Jansz en zijn vrouw mochten na de verkoop in het huis blijven wonen tot hun dood in respectievelijk ca. 1601 en 1604.

Om een beeld te krijgen van de situatie in de Hoftuin maken we een sprong in de geschiedenis naar 1832, wanneer alle bezittingen op kaart worden vastgelegd door het kadaster. Wie zien dan voor wat betreft de Hoftuin de volgende situatie:

Het 2/3 deel van de Hoftuin beslaat de percelen 320 (huis en erf), 321 (huis en erf) en 322 (tuin). Het 1/3 deel betreft de percelen 316 (huis en erf), 317 (tuin), 318 (schuur) en 319 (huis en erf). Hoe de bebouwing er in de tussenliggende eeuwen uit heeft gezien en is veranderd is niet bekend, maar de basisverdeling van 2/3 - 1/3 is op deze eerste kaart nog duidelijk terug te vinden.

2/3 deel van de Hoftuin

De eerder genoemde Cornelis Adriaensz Timmerman bezat vanaf 1596 2/3 deel van de Hoftuin. Rond 1620 is Cornelis overleden. Zijn weduwe Trijntgen Claesdr woonde toen nog in het huis met enkele van hun kinderen. Maritgen Pietersdr weduwe van Pieter Cornelisz woonde bij hen in de "kamer". Adriaen, een zoon van Cornelis en Trijntgen had enkele jaren eerder het andere huis in de Hoftuin gekocht en nu wordt ook dit huis voor de belasting op zijn naam gezet. De kleinzoon van Cornelis, Abraham Adriaensz Palenstein, wordt vanaf 1660 geregistreerd als bewoner en na het overlijden van zijn moeder als

Kadasterkaart van de Dorpsstraat uit 1832. Links de Remonstrantse kerk en pastorie, rechts 2/3 en 1/3 van de Hoftuin, in het midden het buitenhuis Palenstein.

eigenaar van het linker huis dat hij deels verhuurde. Gegevens over bewoners en huurders zijn niet altijd even duidelijk bewaard gebleven. In 1686 echter is er een register van huisgezinnen samengesteld voor de belasting op zout en zeep, dat wat meer details geeft over de samenstelling van de gezinnen die op dat moment een huis bewonen. Het pand van Abraham is dan verhuurd aan het gezin van Cornelis Coenen, dat er nog tot 1694 heeft gewoond, en aan het gezin van Govert Joosten Kerckhoven. Beiden hebben een kind beneden de acht jaar. Het gezin Kerckhoven hield er een inwonende meid op na.

Abraham woont er dan al enige jaren zelf niet meer. In 1694 ging het huis van Abraham voor de helft over in handen van Ferdinand de Bruysius, en de andere helft aan Adriaen van der Spoor, later Jacob en Anganita van der Spoor.²⁷ Zij hebben er zelf nooit gewoond; het huis werd in die tijd verhuurd. In 1709 krijgt Jan Pieter Krijgsman het in bezit. Hij gaat er zelf ook wonen en blijft een deel verhuren aan onder anderen Cornelis Jansz van Houten, die erop dat moment al woonde en er blijft tot 1738. Uit de verpondingslijst van 1731 blijkt dat het huis een totale huurwaarde had van f 62,-. Een deel was in tweeën verhuurd voor totaal f 38,- en de rest, dus het deel waar de eigenaar zelf woonde werd getaxeerd op f 24,-. Jan Pieter Krijgsman en later zijn weduwe woonden er tot aan hun dood respectievelijk in 1738 en 1744.

Vanaf 1740 wordt Jans zoon Pieter Krijgsman, boer van beroep, vermeld als bewoner en eigenaar. Hij trouwde in 1741 met Stijna van der Lee en zij kregen acht kinderen. Hij had een meid en een chaise (koets) zoals vermeld in het kohier van de personele quotisatie van 1742. Als huurders worden in hetzelfde kohier vermeld Jan Grotius, een schippersknecht die er woonde vanaf 1738 en f 16,- aan huur betaalde en Cornelis den Ouden, een boerenknecht/dorser met zijn vrouw Marijtje van Teijlingen en hun kinderen, die f 18,- betaalden en daar tot ca. 1750 bleven wonen. In 1747 verhuurde hij nog aan Gerrit Groen, "dorsser, bejaart vrijer" en in de kost hebben ze een neef Pieter Leendertse Slim "bejaart jongman, tuyslegger".

Rond 1890 had de bebouwing van de voormalige Hoftuin (links op de foto) zijn 18e-eeuwse uiterlijk nog grotendeels behouden.

Uit 1749 is weer een leenakte bewaard gebleven. Aangenomen mag worden dat alle vorige eigenren ook met de Hoftuin zijn beleend. Hendrik Manasse Bakker werd in genoemd jaar door Gerard Cocq, stadhouder van de lenen van Palenstein, beleend met 2/3 van een erf genaamd de Hofbogaart of Hoftuyn. Een bewaarde kwitantie laat zien dat hij f 900,- heeft betaald voor overname van Pieter Krijgsman.²⁸

Na het overlijden van haar broer in 1759 nam Pleuntje Manasse Bakker het leengoed over. Zij was getrouwd met Johannes Valkenburg.²⁹ Dit echtpaar woonde er tot hun overlijden in resp. 1798 en 1802. In 1793 wordt het bezit voor het leenhof van Palenstein door Johannes Valkenburg overgedaan aan Huybert van den Bosch voor een bedrag van f 1200,- en na zijn dood in 1809 erfde zijn weduwe Maria van Hattum. Zij woonden er zelf en verhuurden tevens een deel voor jaarlijks f 70,- aan de weduwe van kleermaker van den Bosch, horlogemaker Roeloffs Kapitein en Willem Grijskamp.³⁰ In 1814 kocht Pieter Jacobus Overvliet, boer van beroep, het perceel en we zijn nu terechtgekomen bij de situatie zoals getoond op het eerder vermelde fragment van de kadasterkaart, nu het middendeel (kadaster nummers B 320, 321 en 322).³¹

In 1830 komt het perceel voor f 2125,- in handen van Trijntje Baars en vijf jaar later kocht zadelmaker Jan van der Werf het voor f 1600,- onder voorwaarde dat Trijntje gedurende de rest van haar leven vrij mag wonen in het noordwestelijk voorvertrekje met het daarachter volgend vertrek, het opkamertje en bovendien het gebruik heeft van een gedeelte van de schuur alsmede van het bleekveld, de waterstoep en het secreet. Het huis werd als volgt beschreven: "Een huis geschikt tot bewoning in onderscheidene gedeelten, waarvan het achterste gedeelte is voorzien van koestalling, fournuis, koelbak, pomp, koornhuis en koornmolen, met een vier roeden barg daar achter, benevens twee schuren, waarin paardenstal, wagenhuis en verdere getimmerten, met ruime werf, tuin, bepoting en beplanting".³² Na de dood van Jan in 1849 zette zijn vrouw Antje Stokman de zadelmakerij voort totdat zij in 1854 het bezit verkoopt aan boer Hendrick Hennicken voor de som van f 1800,-. Begin 20e eeuw staat melkverkoper Hendrik Houtman als eigenaar en tevens bewoner te boek. Andere bewoners zijn dan nog metselaar Rokus Kerkhoven en koopman Jacobus Kreft.

Hendrik verkoopt het perceel in 1923 aan de gemeenten Zegwaard en Zoetermeer, die er een school laten bouwen door architect A.A. Goldberg. De school was bedoeld als gemeenschappelijke school voor de beide gemeenten Zegwaard en Zoetermeer.³³ Later was het gebouw als Muziekschool in gebruik en nu is er Grand Café School in gevestigd.

1/3 deel van de Hoftuin

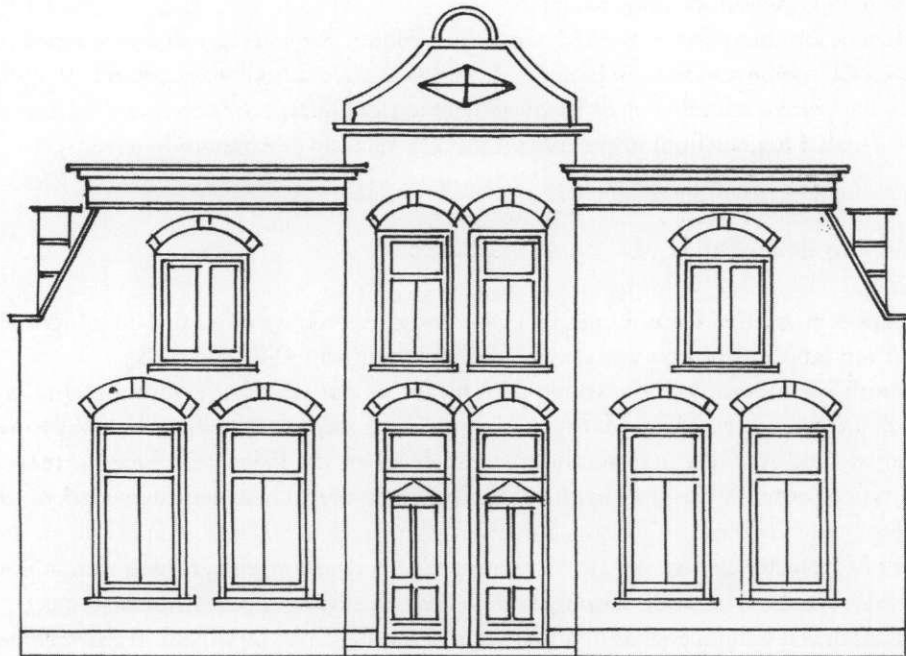
Het andere deel van de Hoftuin, met in 1584 een getaxeerde waarde van 100 pond stond op naam van Jan Gijsbrechtsz van Duvenvoorde, schout van 1578 tot 1581.

Waarschijnlijk is hij daar komen wonen toen hij tot schout werd benoemd, tot zijn dood omstreeks 1595. Zijn weduwe, Maritgen Heyndricksdr werd door Christoffel Willemsz de Neckere (schout van Zegwaard), stadhouder van de lenen van Palenstein, beleend met 1/3 van een erf genaamd de Hofboomgaert of Hofftuin, na overdracht door de voogden van Jannetje Jans, de dochter van Jan Gijsbrechtsz.³⁴ Omstreeks 1597 trouwde Maritgen met predikant Wijnandt Gerritsz van Beeck en ging zij een paar huizen verderop wonen in de Dorpsstraat. Het huis in de Hofboomgaard werd verhuurd aan een schrijnwerker, een kleermaker en een ketelboeter. Wijnandt Gerritsz was de eerste predikant in Zoetermeer/Zegwaard en werd aangesteld in 1575. Hij overleed in 1605. Waarschijnlijk woonde hij voordat hij met Maritgen trouwde in een huis aan de andere kant van Palenstein, links

naast de voorhof, waar vóór 1584 tot 1592 wordt vermeld “t huijs en erf daer die predicant althans woont ende voorts achter de ambachtsheer”.

Na het overlijden van Wijnandt ging Marijtgē zelf weer in het betreffende pand in de Hoftuin wonen. Zij verkocht het in 1612 voor f 2200,- aan Adriaen Aelbrechts de Cocq uit Bleiswijk die het eigendom drie jaar later weer doorverkoopt voor f 2500,- aan Adriaen Cornelisz Timmer, zoon van eerdergenoemde Cornelis Adriaensz, die eigenaar is van het andere huis in de Hoftuin.³⁵

Adriaen trouwde in 1610 met Gerritge Dirickx waarna hun zoon Dirck wordt geboren en na het overlijden van zijn vrouw trouwt hij in 1618 met de weduwe Maritgen Joppen. Samen krijgen zij nog enkele kinderen, Claes (1620), Pieter (1621), Jan, Trijntgen en Abraham (?). De kinderen gebruiken regelmatig de familienaam Palenstein, om zich te onderscheiden van andere Klazen en Adriaans uit het dorp. Nog twee gezinnen woonden bij hen in huis. Na het overlijden van zijn vader rond 1620 staan beide huizen in de hofboomgaard op naam van hem, Adriaen Cornelisz Timmer, leenman van Palenstein. Beide huizen hebben dan, net als het omgrachte huis Palenstein in 1628 een huurwaarde van 38 gulden en 10 stuivers. Hun hele leven heeft het gezin Timmer daar gewoond. Adriaen tot zijn overlijden omstreeks 1636 en Maritgen nog tot haar dood omstreeks 1666. Na de dood van Adriaen Cornelisz liet Maritgen Joppen een inventaris opmaken waarin een grote verscheidenheid aan zaken wordt vermeld, zoals het bezit aan onroerend goed, waaronder de twee huizen in de Hoftuin, een lijst met tegoeden en schulden en het bezit aan meubilair en andere goederen van de overledene.³⁶

De gevel van Dorpsstraat 116-118 zoals getekend door de timmerman in 1909, gebouwd in het zogenaamde 1/3 deel van de Hoftuin.

Inventaris van de boedel van Adrian Cornelisz Timmer, 1636
(niet volledig, maar wel volgens de originele indeling)

- *“Meuble goederen”, waaronder beddengoed en de kleding van de overledene:*
“Vier beddens met peuluwen, dertich kussens kleijn off groot, thien deeckens goet of quaet, veertich lakens goet of quaet en drieendertich kussloopen, zes hemden, vier kragen, zes neusdoucken, een swarten brouck met een swart rockgen, een mantel, een graeuwen rock met een graeuwen brouck, een rooden hemtrock, een swarten hoet, een paer swarte gebreyde coussen”.
- *“Andere goederen”, waaronder meubilair, gereedschappen, levende have en een schuur vol turf:* *“Twee ladders, twee saech bancken, een banck bock, twee sleen, zeshien vijsels met pannens en thien kokers, drie lange taeffels, thien hoijvorcken kleijn off groot, een paert met een waghen ende zijn toebehoort, vier koeijen, vier vaerssen, noch de schuyer op Seghwaert vol turff en een varcken int schot”*
- *“Huijsraet ende meublen”, waaronder benodigdheden voor het boerenbedrijf, keukengerei, meubilair en zelfs de bijbel worden vermeld:* *“een karne met 4 melckstaertgens, vier melckemmers, drie kaesvatten, zes kommetgens cleijn off groot, 38 roode schijven (bord of schotel), negenentwintig slechte schijven, vijftien aerden platielen, veertien potten cleijn off groot, twee pronckstockgens, een bijbel, seven ketels cleijn off groot, zes glasen ende twee wijnromers, vier tafels, drie voets bancken, achtiën aerden pintgens goet off quaet, een vatebanck, sessentwintich stoelen cleijn off groot, twee tresoiren, twee schragen en een barch met hoy”.*
- *“Noch andere goederen”:* *“de kassen (kasten), drie cleerbancken, drie glase kassen (kasten), drie kanneborden, een wageschotte wiech, vijff pronckstoven, twee wagenschotten luijer manden en twee bancgens”.*
- *“Tinnewerck”:* *“33 tinne platielen, 9 tinne kannetgens, een overdecte kroes, twee boter potten, een schotel, een mostaert pot, thien kannetgens, zes schijven (borden of schotels), drie pulletgens, twee sout vaten, acht tinnen lepels, een silveren beecker en twee paer silveren messen”.*
- *“Coperwerck”:* *“acht potten cleijn off groot, een pannetgen, twee beddepannens, acht kandelaars, twee ringen, twee snuijters, twee blaeckers en een duijmstock”.*
- *“Ijserwerck”:* *“drie roosters, drie tangens, twee schuijmspanen, een ijzeren ellen, twee aelspitten”.*
- *“Houdt op de werff”:* *waaronder allerlei soorten bomen*
- *“noch die deel (...) rommelinge van houdt”:* *waaronder allerlei houten delen, balken, planken e.d. en verder*
- *“noch alle de timmergereetschap die voor oogen gesien kan werden”.*

Mogelijk is Maritgen na de dood van haar man in het linkerhuis gaan wonen. Vanaf 1645 namelijk staat dit huis op naam van hun zoon Pieter Adriaensz Palesteijn die er vanaf 1643 ook woonde, totdat na zijn overlijden in 1656 het huis op naam komt te staan van Hendrick Claesz van der Does die dat jaar trouwde met Claesje Claes, Pieters weduwe en er zijn intrek neemt. Met hun knecht woonden ze er beiden tot aan hun dood. Het gezin van Cornelis Cornelisz Hoghervorst met twee kinderen woonde in een ander deel van huis.³⁷

Volgens het verpondingsregister wordt het perceel in 1716 overgeboekt op naam van Arij Pouwelse Oosterdam, vervolgens erfde zijn weduwe Burchje Abrahams de Kock het en in 1739 haar zoon Rocus van Weelen. De familie Oosterdam woonde er zelf en bovendien verhuurden ze in 1731 vier delen voor totaal f 58,14, de rest werd getaxeerd op f 20,-. Het huis had dus een totale huurwaarde van f 78,14. Het is niet duidelijk wie er huurden in

deze jaren. Voor de veertiger jaren van de 18e eeuw is dat wel bekend. Uit die tijd zijn diverse registers bewaard gebleven waar veel details in worden vermeld. Nadat in 1741 het perceel in handen is gekomen van Pieter van Leeuwen, leenman van Palenstein verhuurde hij het huis. Zelf woonde hij in het huis ernaast dat ook zijn eigendom was. In 1742 in het kohier van de personele quotisatie en in 1747 het kohier van de liberale gifte werd de huurwaarde van dit huis vastgesteld op f 64,10 en worden diverse bewoners genoemd:

- 1741-1743 Aaltje en Jannetje van der Spek, naaisters voor een huur van f 22,- per jaar
- 1742-1774 Justus Vermaas, stoeldraaier en zijn vrouw Januitje Laport en “2 minderjarige eijge kinderen geen goet hebbende” voor een huur van f 19,- per jaar (in 146 en 1747 aangemerkt als “vrijgesteld vermits zijn onvermogen” (van het betalen van liberale gifte)
- 1742-1747 Jochum van Rijs, visser en zijn vrouw Marijtje Broomer en “4 minderjarige eijge kinderen die geen eijge goet hebben (doodarm dus)” voor een huur van f 13,- per jaar “vrijgesteld vermits zijn onvermogen” (van het betalen van liberale gifte)
- 1742 Broertje Schriek, arm, voor een huur van f 10,- per jaar
- 1747 Magteltje de Wit, wed van Cornelis Tol, arbeider en een “minderjarig kindt dat geen eijge goederen is hebbende als vaders bewijs dat onder haar boedel nog is begrepen”
- 1747 De weduwe Meijndert de Wit “leeft van de arme middelen”
- 1747 Grietje de Jong “bejaarde vrijster leeft van d’arme middelen”

Willem van Leeuwen, gerechtsbode en zoon van Pieter nam na de dood van zijn vader in 1768 het leen over tot hij zelf komt te overlijden in 1790.³⁸ Daarna wordt het huis voor het leenhof van Palenstein getransporteerd aan Willem Ouman voor f 500,-, die het vervolgens verkocht aan Pieter Huyge Visser ten behoeve van schout en ambachtsbewaarders van Zegwaart voor f 275,-. Het ambacht verordonneerde in 1791 dat er schuren moesten worden gebouwd voor het stallen van aswagens.

Het gaat hier om het perceel zoals aangegeven op het eerder vermelde kadasterkaartje. (nummers B 316-319). In de 19e eeuw werd het huis in delen verhuurd. Volgens het gemeenteverslag van Zegwaart werden in 1909 “oude aan de gemeente toebehorende gebouwen” afgebroken en kreeg de plaatselijke timmerman Willem van Os opdracht om hier een fors pand te bouwen. De veldwachter had een huis nodig en dat kon natuurlijk geen arbeidersoptrekje zijn. Tot aan de tweede wereldoorlog woonden hier de plaatselijke handhavers van de openbare orde³⁹. Het gaat om de huizen 116 en 118 die nu nog in de Dorpsstraat staan.

In 1909 wordt huis 116, het kleinste van de twee omdat het grootste deel van de zolder hoort bij het andere huis, verhuurd aan de in april 1909 als veldwachter aangestelde Abraham van den Haak, die daarvoor agent van politie was in Kampen. De jaarlijkse huur bedroeg f 75,-. Rond 1918 is het huisgezin al zo gegroeid dat hij er twee kamers op zolder bij moest huern. In 1929 werd Abraham opgevolgd als veldwachter en huurder door Jurrien de Vos en na diens overlijden enkele jaren later door J. van den Bos uit Gouda. Huis 118 werd in 1909 voor f 325,- verhuurd aan Simon Horst, pensionhouder. Dit huis had namelijk beneden drie kamers en keuken, boven vier kamertjes en een zolder, waarop een slaapkamertje voor een dienstbode. De pensionhouder mocht de derde benedenkamer en de vier bovenkamertjes aan de straatzijde aan anderen verhuren of in gebruik te geven, maar niet langer dan de duur van het contract met de gemeente. De voorste twee benedenkamers mochten niet worden verhuurd en op de zolder mochten geen extra ledikanten worden geplaatst of slaapgelegenheden worden gemaakt.

In 1918 stopte Horst met het pension en werdt melkrijder. Hij had huis 118

onderverhuurd aan pensionhoudster Elizabeth Friedrich Greve, getrouwd met Johan Willem Brouwer. Er komen problemen als zij ondanks haar schriftelijke toezegging op 30 april 1918 het huis niet verlaat. De gemeente had het pand namelijk bestemd voor Cornelis van Dijk, hoofd van de R.K. Jongensschool. De huurcommissie geeft mevr. Greve echter herhaalde malen uitstel en nietigverklaring van de huuropzegging. Voor het kantongerecht moest de zaak uiteindelijk worden beslist. Van Dijk kocht uiteindelijk maar zelf een huis.

Vanaf 1923 werd het huis per week verhuurd, totdat de heer Geijtenbeek op 1 maart 1924 in functie treedt als hoofd van de nieuwe Openbare Lagere school ernaast en het huis voor f 350,- per jaar gaat huren.⁴⁰

In 1951 werd de achter deze huizen nog aanwezige asschuur gesloopt en ter plekke werd in 1953 een gymlokaal neergezet, nu samen met Grand Café School nummer 114 en 114a in de Dorpsstraat.

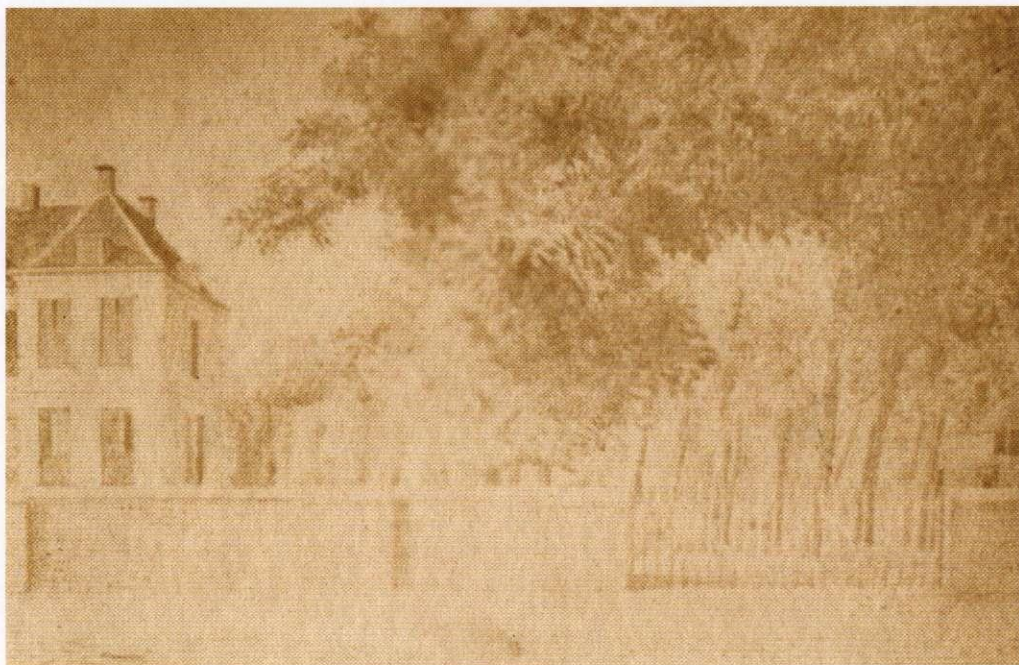

Foto van de buitenplaats Palenstein, zoals die er in 1882 uit moet hebben gezien. De foto is afkomstig uit een album, aangeboden aan burgemeester C.L.J. Bos in 1907.

In 1984 kwamen de palen van de fundering van het versterkte huis bij een opgraving tevoorschijn.

De archeologische vondsten

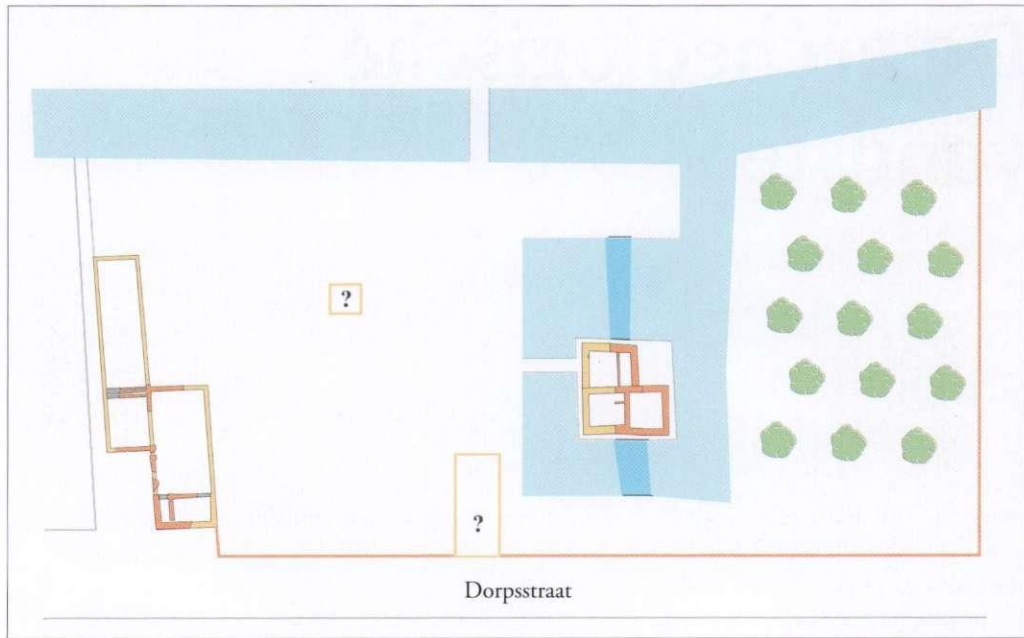
De oorspronkelijke reden voor het publiceren van gegevens over Palenstein, waren de achtereenvolgende archeologische opgravingen, die veel informatie over de bouw en de bewoners van het complex hebben opgeleverd.

De eerste opgraving vond plaats in april 1979 in de tuin van Dorpsstraat 108. Aangetroffen werden van dakpannen gemaakte beschoeiingen, die later geïnterpreteerd konden worden als behorend tot de 18e-eeuwse restanten van de slotgracht. Ook zijn enkele rioleringen aangetroffen, daterende uit de 18e en 19e eeuw.

In 1984-1986 vond de tweede opgraving plaats, wederom in de tuin van Dorpsstraat 108 maar nu ook binnen het huis, dat gesloopt zou worden. In de tuin zijn zware funderingen aangetroffen van het gebouw dat ridder Willem van Egmond in het laatste kwart van de 14e eeuw liet bouwen en bodemsporen van de slotgracht aan de noord- en zuidkant van dat gebouw. De woning lag op een erf, dat verhoogd was ten opzichte van de Dorpsstraat.

In de ophogingslaag onder het complex Palenstein zijn de oudste voorwerpen aangetroffen; ze dateren uit de periode 1325-1375.

Een reconstructie van de bebouwing op het complex Palenstein in het midden van de 15e eeuw op basis van archeologische gegevens. In oranje de aangetroffen funderingen, in geel het vermoedelijke verloop van de muren. Het midden van het terrein kon (nog) niet worden onderzocht.

In het midden van de 15e eeuw is er een stuk aan de achterkant van het gebouw bijgebouwd.

Het grootste gedeelte van het Palensteynterrein bevindt zich onder de supermarkt van Albert Heijn (nr. 96) maar in 1992 kon daarnaast toch nog even worden gegraven. Direct ten westen van de winkel zijn deels stenen funderingen aangetroffen van een gebouw uit

Kookpotten en etensresten uit de middeleeuwse gracht.

Gebruiksgoed uit de middeleeuwse gracht, waaronder een drinkschaaltje en (rechts) een pispot.

ca. 1350, dat omstreeks 1400 moet zijn vervangen door een gebouw loodrecht op de Dorpsstraat, dat dus deel heeft uitgemaakt van de hofstede die bij Palenstein hoorde. Dit gebouw, of een opvolger daarvan, is in 1613 door de ambachtsheer verkocht en afgesplitst van Palenstein.

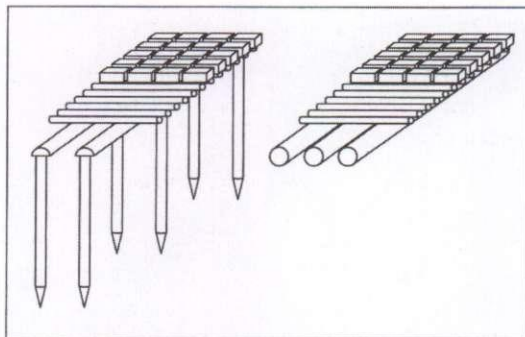
De jongste opgraving dateert uit 2003, toen de tuin van Dorpsstraat 110, ten oosten van nr. 108, kon worden onderzocht. Behalve een voortzetting van de funderingen die al waren gevonden bij nr. 108, lag hier ook nog een stuk muur van het ingestorte middeleeuwse huis in de bodem. Ook werd weer een deel van de noordelijke slotgracht uitgegraven met middeleeuwse vondsten. Tot slot kwam nog een stuk van de 18e-eeuwse beschoeiing van de slotgracht tevoorschijn.

45

Op grond van de aangetroffen funderingen is een voorzichtige reconstructie van de gebouwen mogelijk:

De bodemvondsten die zijn gedaan, bestaan uit bouwkundige resten en tijdens de bewoning, aanleg of sloop verloren en weggegooiden voorwerpen. Ze kunnen worden onderverdeeld in de volgende groepen:

1. ophogingslaag ten behoeve van de bouw van het kasteelcomplex 1325-1375
2. bewoningslaag van de hofstede 1375-1600
3. grachtvulling tijdens de bewoning t/m 1500
4. grachtvulling uit de periode 1500-1775, ten tijde van het verval van de versterkte woning

De 14e-eeuwse gebouwen op de voorhof waren op twee manieren gefundeerd: Het voorste gedeelte van het gebouw was zelfs onderheid. Daar bovenop lagen in beide gevallen lange palen met daarop dwarspaaltjes. Hier bovenop waren de stenen van de muur gestapeld.

Vondsten uit de tijd van de bewoning van de hofstede 1375-1600

Uit de laag die ontstond tijdens de bewoning van Palenstein zijn slechts enkele vondsten geborgen. Het betreft voornamelijk aardewerk dat als erfverharding heeft gediend en daardoor is stukgetrapt. In sommige hoekjes en kuilen van het erf bleven grotere scherven achter. Verrassend is dan ook de vondst van een sgrafittobord met de afbeelding van het wapen van de belangrijkste eigenaars van het huis: de familie Van Egmond. Om dit te vervaardigen draaide de pottenbakker een bord van roodbakkende klei en bedekte het met een dun wit kleipapje (slib). Vervolgens bekraste hij de sliblaag met een spatel zodat een afbeelding ontstond.

Het bord met het wapen van de familie Van Egmond is één van de 15e-eeuwse gebruiksvoorwerpen die op de voorhof is gevonden.

In de gracht werd ook na 1600 nog afval gegooid. Het bord was in tweeën gebroken, de drinkkan in gruzelementen. Pijpen braken bij de vleet vanwege de dunne stelen.

Vondsten uit de gracht t/m 1500

De bewoners van het huis Palenstein waren niet moeilijk met hun afval, ze gooiden het gewoon vanuit het raam de gracht in. Niet alle onderzochte delen van de gracht bevonden zich in de nabijheid van een vertrek waar uitbundig geleefd, gebruikt en verbruikt is. Dit neemt echter niet weg dat er verrassende vondsten zijn geborgen.

Kogels die waarschijnlijk nooit zijn gebruikt en een dolk die door een middeleeuwse Zegwaarder is verloren.

Aan grote vondstconcentraties waarin zich opvallend veel keukengerei bevindt is de locatie van de keuken af te leiden.

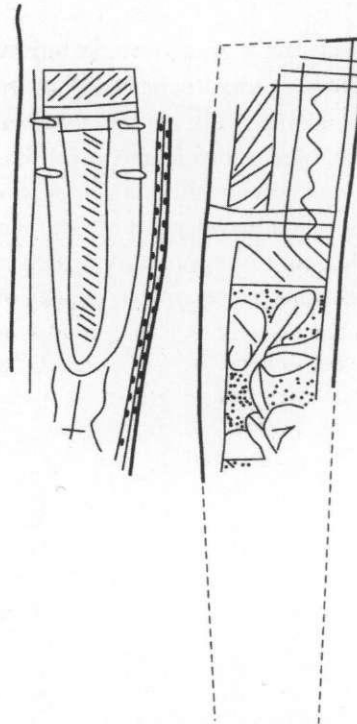
De noordgracht leverde een enorme hoeveelheid keukenmateriaal zoals bakpannen, grappen en kannen op.

Naast de van eenvoudig loodglazuur voorziene grappen (aardewerken kookpotten) zijn er ook een aantal voorzien van slibversiering. Hiervoor goot de pottenbakker dunne lijntjes van dunne witte klei over het voorwerp alvorens het geglaazuurd en gebakken werd. Geheel volgens de heersende traditie in die tijd stonden de borden, kommen en kannen niet op een standring maar op drie uitgesneden lobvoeten.

Een bakje met een kleine steel diende om kleine gloeiende kooltjes van de ene kamer naar de ander te vervoeren om vervolgens in een stoof te worden geplaatst. Ook de dunwandige, waterdichte steengoedkannen dienden voor huiselijk gebruik. Drank zoals bier en wijn werden in vaten aangevoerd en van

daaruit in een drinkkan gegoten voor consumptie. Daarnaast gebruikte men steengoed drinkbekers en -schaaltjes. Glasgebruik was tot het einde van de 15e eeuw voornamelijk voorbehouden aan de geestelijkheid en de adel. Het nagenoeg ontbreken van glas en ander luxe goed is een aanwijzing dat de eigenaars er zelden hebben gewoond. Slechts één min of meer compleet glas uit die tijd werd geborgen. Dit type, maigelbechher genoemd, was een binnen alle milieus veel voorkomend drinkglas. Het dateert uit het laatste kwart van de 15e eeuw en is geproduceerd in de Duitse glasovens.

Overige vondsten bestaan uit zaden en botten, spinsteentjes, fragmenten van heiligenbeeldjes, muntjes, lakenloden, een tinnen bakje en een houten beker.

Eén van de meschedes (voor- en achterzijde), die is aangetroffen in de ophogingslaag van het terrein uit het midden van de 14e eeuw.

Grachtvondsten uit de periode 1500-1775

Het huis Palenstein was waarschijnlijk zo kil en koud dat de eigenaars er nauwelijks hebben gewoond. Na het vertrek van de familie Van Egmond die er nog wel eens kwam, trad het verval in. Dit vindt zijn weerslag in het aantal vondsten dat in de gracht terecht is gekomen. Een enkel graapje en een papkom is wat er rest uit de 16e eeuw. De 17e eeuw leverde meer materiaal dat wat datering betreft overeenkomt met de bouw van een huis door de ambachtsheer in 1643. Hij woonde er niet zelf maar verhuurde het aan schout Adriaen Hendricksz Broeckhoven en zijn gezin. Talloze scherven van gebruiks aardewerk en ander teruggevonden afval zouden van hen afkomstig kunnen zijn: borden en kookpotten, kannen en schalen, noem maar op. Een van de aardigste vondsten is een geglaazuurde spaarpot van witbakkende klei met het wapen van Delft, geflankeerd door het jaartal waarin het vervaardigd is: 1655. De jonge eigenaar moet hem hebben weggegooid na het openbreken en legen van de inhoud.

Echte kasteelvondsten

Hoewel Palenstein geen versterkt huis was in de zin van een kasteel, zijn er toch vondsten gedaan die het romantische beeld van ridders doen opkomen. Wat te denken van een bijna 27 cm lange dolk die tijdens de aanleg van het versterkte huis is verloren. In de gracht zijn twee stenen kogels gevonden met een doorsnede van 15 en 14 cm. Er zal nooit mee zijn geschoten want dan zou er meer aan wapentuig zijn gevonden. Wellicht lagen ze op een opvallende plek zoals een binnenplaats of bovenop de buitenmuur om de bezoeker te intimideren. Overigens zijn de aangetroffen resten van een enorm stuk kasteelmuur met een dikte van ruim een meter, genoeg om het beeld van een versterkt huis te bevestigen.

Bronnen en literatuur

Zie voor een uitgebreide bronnen- en literatuurlijst Koopmans 1993.

Nationaal Archief: archieven van de Graven van Holland, de Leen- en Registerkamer van Holland en de Staten van Holland

Gemeentearchief Zoetermeer: archieven van de Plaatselijke Besturen van Zoetermeer en Zegwaard, inclusief rechterlijke en weeskamerarchieven, Notariële archieven Zoetermeer en Zegwaard.

Arts, Nico (red.), Het Kasteel van Eindhoven : Archeologie, ecologie en geschiedenis van een heerlijke woning 1420-1676 (1992)

Blécourt, A.S. de, Ambacht en gemeente. De regeering van een Hollandsch dorp gedurende de 17e, 18e, en 19e eeuw (1912)

Blécourt, A.S. de, De ambachten in Rijnland, Delfland en Schieland. Een overzicht der ontwikkeling van wetgeving, bestuur en rechtspraak in deze landschappen (1902)

Gelder, H. Enno van, De Nederlandse munten. Aula 213 1970

Grootveld, R. m.m.v. J.P. Rijnsburger Inventaris van de archieven van het plaatstelijk bestuur van Zegwaard 1504-1813, Inleiding (1993)

Grootveld, Ronald en Botine Koopmans. Samen onder één dak. Jubileumboek van de Adventskerkgemeente te Zoetermeer (1995)

Grootveld, Ronald, Botine Koopmans, Peter van Rooijen. De geur van krijt. Schoolgebouwen in Zoetermeer (1997)

Grootveld, Ronald, Bouke Tuinstra, Ton Vermeulen (samenst.) Deez' beiden dorpen. Zoetermeer en Zegwaard in 1799. Zoals beschreven in De Nederlandsche stad- en dorpbescrijver (2002)

Koopmans, Botine e.a. (red.) Het huis te Palenstein in Zegwaard. Historisch en archeologisch onderzoek naar een kasteel in het veen (Zoetermeer 1993)

Lenting, J.J., H. van Gangelen, H. Westing (red.), Schans op de grens: Bourtanger bodemvondsten 1580-1850 (1993)

Encyclopedie voor Munten en Bankbiljetten. Samsom 2 R-12 KB LZ arch. 83

De Geschiedenis op straat. een ontdekkingstocht langs de Zoetermeerse cultuurhistorie (2001)

Noten

- 1 Nationaal Archief (NA), Graven van Holland (GvH), inv.nr. 744 f. 128v
- 2 Gemeentearchief Zoetermeer (GAZ), Archief Plaatselijk Bestuur Zegwaart (PB Zw) inv.nrs. 305-306
- 3 NA, Staten van Holland (SvH) inv.nrs. 419 en 424 f. 1, 10e penning 1543
- 4 SvH inv.nr. 1169, 10e penning 1557
- 5 idem noot 3
- 6 idem noot 4
- 7 GAZ, Rechterlijk Archief Zegwaart (RA Zw) inv.nr. 45 f. 409v
- 8 GAZ, RA Zw inv.nr. 47 f. 290v
- 9 GAZ, RA Zw inv.nr. 47 f. 371
- 10 Kadaster, deel 381.25 d.d. 20-3-1867
- 11 Grootveld 1995
- 12 NA, Archief Leen en Registerkamer (LRK), inv.nr. 275 f. 1473 belening 18-3-1643
- 13 GAZ, RA Zw inv.nr. 14 1669
- 14 GAZ, RA Zw inv.nr. 54 f. 181, d.d. 6-1-1656
- 15 GAZ, Archief Plaatselijk Bestuur Zoetermeer (PB Ztm) inv.nr. 488 folio 26 d.d. 15-10-1727
- 16 GAZ, PB Zw, inv.nr. 460 Personele Quotisatie 1742
- 17 GAZ, PB Zw, inv.nr. 470 Liberale Giften 1747
- 18 GAZ, PB Zw, inv.nr. 965 d.d. 23-8-1763
- 19 GAZ, RA Zw inv.nr. 30-28, d.d. 12-11-1775
- 20 GAZ, PB Zw, inv.nr. 03 folio 57v, 60, 66
- 21 idem noot 1
- 22 idem noot 4
- 23 NA, SvH inv.nr. 1495 10e penning 1562
- 24 idem noot 1
- 25 GAZ, PB Zw, inv.nr. 304
- 26 GAZ, RA Zw inv.nr. 42 folio 191 d.d. 27-12-1596
- 27 GAZ, PB Zw, inv.nr. 360 f. 13
- 28 GAZ, RA Zw inv.nr. 62 f. 36-37
- 29 GAZ, RA Zw inv.nr. 62 f. 166v-167v
- 30 GAZ, PB Zw, inv.nr. 184
- 31 GAZ, PB Zw, inv.nr. 1126
- 32 GAZ, Notarieel Archief inv.nr. 112 f. 26 d.d. 31-3-1830 en inv.nr. 117 f. 127-128 d.d. 31-10-1835
- 33 Grootveld 1997
- 34 GAZ, PB Zw, Archief Weeskamer Zegwaart (WK) inv.nr. 234 d.d. 1-12-1596
- 35 GAZ, RA Zw inv.nr. 45 f. 294-295 d.d. 6-5-1612, inv.nr. 46 f. 176v d.d. 11-10-1615
- 36 GAZ, WK inv.nr. 191 1636
- 37 GAZ, PB Zw inv.nr. 493 Kohier zout- en zeepgeld 1686
- 38 GAZ, RA Zw inv.nr. 295
- 39 De geschiedenis op straat 2001
- 40 GAZ, Archief Gemeentebestuur Zegwaart, inv.nr. 966

Eerder verschenen bij het Historisch Genootschap Oud Soetermeer onder meer de volgende publicaties:

- Gebundeld Verleden (1989): Jubileumboek van het Historisch Genootschap met artikelen over vroeg-20e-eeuwse geschiedenis
- Over de oorlog gesproken: Zoetermeer 1940-1945 (1990): Interview fragmenten over de tweede wereldoorlog
- Het Huis te Palenstein in Zegwaart (1993): Historische en archeologische informatie over een kasteel in de Dorpsstraat en zijn bewoners
- Historische straten in Zoetermeer: Stationsstraat (1995)*: Monumenten en beeldbepalende gebouwen in één van Zoetermeers oudste straten
- Samen onder één dak (1995): Geschiedenis van de Adventkerksgemeente en de Remonstrantse kerk
- Over de Reguliersdam (1997): Historische en archeologische informatie over de Zoetermeerse overtoom in Rokkeveen
- De geur van krijt (1997)*: Onderwijs geschiedenis en scholen in Zoetermeer
- Zeventien Zoetermeerse kerken (1998)*: Alle kerkgebouwen in Zoetermeer
- Monumentaal groen in Zoetermeer (1999)*: Parken en andere groengebieden in Zoetermeer
- Een Juweel van een Heilige (1999): Historische en archeologische informatie over Dorpsstraat 77
- Dorp in oorlog: Zoetermeer 1940-1945 (2000)*: De tweede wereldoorlog in Zoetermeer uitgebreid belicht
- Vijf meter onder N.A.P.; Water in Zoetermeer (2000)*: Polder- en vervenings-geschiedenis, waterbeheer
- Op de hoek van de Wallen (2001)*: Bouw- en bewoningsgeschiedenis van Dorpsstraat 46
- De geschiedenis op straat, een ontdekkingsstocht langs de Zoetermeerse cultuurhistorie (2001): beschrijving van de 286 belangrijkste cultuurhistorische elementen in Zoetermeer, met vijf wandel- en fietsroutes (met kaart)
- De geschiedenis op straat, CD-ROM met beschrijving van de 286 belangrijkste cultuurhistorische elementen in Zoetermeer. Met veel kleurenafbelingen en uitgebreide zoekmogelijkheden
- De kerk van Crooneveen (2002): Historisch en archeologisch onderzoek naar de Zoetermeerse schuurkerk
- Deez' beide dorpen (2002), Zoetermeer en Zegwaart in 1799
- Een klassiek juweel (2002), de Oude Kerk in Zoetermeer

De met een * gemerkte publicaties zijn samen met de Gemeente Zoetermeer uitgegeven.

De publicaties zijn te koop in geselecteerde Zoetermeerse boekhandels en bij het Historisch Genootschap Oud Soetermeer.

't Oude Huis
Dorpsstraat 7
2712 AB Zoetermeer
tel. 079 319 06 83
e-mail: info@oudsoetermeer.nl
www.oudsoetermeer.nl

In 1370 kreeg Willem van Egmond van zijn oudere broer Aernt de ambachten Zevenhuizen en Zegwaard in leen als erfdeel uit zijn vaders nalatenschap. Niet lang daarna liet hij in de Dorpsstraat van Zegwaard (tegenwoordig Zoetermeer) een klein kasteel bouwen. Als jongere telg uit het geslacht van de belangrijke heren van Egmond was hij aan zijn stand verplicht om in een huis van enig aanzien te wonen. In 1398 is in archieven sprake van dit kasteel, dat Palenstein werd genoemd.

Na de dood van heer Willem werd Palenstein bewoond door zijn nazaten. Door huwelijken kwam het kasteeltje in bezit van invloedrijke families. Omdat die elders grotere huizen en kastelen bezaten woonden zij niet op Palenstein. Op den duur raakte het kasteeltje in verval. In de achttiende eeuw liet Joan Osy, een succesvolle Rotterdamse koopman, de oude bebouwing afbreken om plaats te maken voor een grote moderne buitenplaats. Ook deze bleek niet voor de eeuwigheid gebouwd; uiteindelijk werd de laatste vleugel, inmiddels onderdeel van Brinkers margarinefabriek, rond 1970 afgebroken.

In het laatste kwart van de vorige eeuw werden de resten van Palenstein teruggevonden door de archeologische werkgroep van het Historisch Genootschap Oud Soetermeer. In de afgelopen twintig jaar zijn verschillende delen van het kasteelterrein opgegraven. Ook de archieven leveren steeds weer verrassende nieuwe gegevens op. In dit boek wordt getracht een beeld te geven van de geschiedenis en bewoners van het kasteel in de Dorpsstraat door de eeuwen heen, op basis van de nieuwste gegevens en inzichten.

